

Estructures i desenvolupament de la psicologia...

... científica moderna i els canvis
posteriors: la qüestió
del mètode i el nou model
de subjecte investigador professional

Pilar Albertín Carbó

P02/10035/00081

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Metodologia i coneixement psicològic: els principals desenvolupaments i la polèmica quantitativ/qualitatiu	7
1.1. La tensió epistemològica	7
1.2. La qüestió metodològica	9
1.2.1. Metodologia, mètode i tècnica	9
1.2.2. Teoria i mètode	10
1.2.3. Polèmica entre mètode naturalista contra antinaturalista	11
1.3. Metodologies quantitatives i qualitatives	12
1.3.1. Controvèrsia entre metodologia quantitativa i metodologia qualitativa	13
1.3.2. Característiques i trets diferencials	13
1.4. Diferents mètodes	14
1.4.1. Els mètodes “quantitatius”	14
1.4.2. Els mètodes “qualitatius”	15
2. Coneixement psicològic i pràctica autoreflexiva	19
2.1. Característiques del coneixement psicològic. Definicions i conceptualitzacions	19
2.1.1. Objectivitat i veritat del coneixement científic	19
2.1.2. Empirisme i psicologia científica	20
2.1.3. L'objecte psicològic	21
2.2. Aprehensió de la realitat psicològica	21
2.3. Aplicació del coneixement psicològic sobre el mateix coneixement psicològic	23
2.4. Condicions de producció i possibilitats d'una pràctica reflexiva en el coneixement psicològic	24
2.4.1. Principis de la pràctica reflexiva	24
3. El subjecte d'estudi de la psicologia com a subjecte actiu i autoreflexiu	29
3.1. Subjectes i objectes d'estudi de la psicologia	29
3.2. Els subjectes i la seva capacitat agèntica	30
3.3. El subjecte envers el món: la seva dimensió psicològica i autoreflexiva	31
3.3.1. Autoreflexivitat	31
3.3.2. Formes d'autoreflexivitat	33

4. Aplicacions i implicacions per a la intervenció psicològica

i social	35
4.1. Naturalesa de la intervenció psicològica i social	35
4.2. Models d'investigació i models d'intervenció psicosocial	37
4.2.1. Models d'investigació	37
4.2.2. Models d'intervenció	38
4.3. La posada en pràctica de la reflexivitat: justificació i implicacions ...	39
4.3.1. Justificació	39
4.3.2. Implicacions de la pràctica reflexiva	40
4.4. Reflexivitat i intervenció psicosocial	41
4.5. Efectes derivats de la pròpia pràctica reflexiva	44

Resum	46

Activitats	47

Exercicis d'autoavaluació	47

Solucionari	49

Glossari	49

Bibliografia	50

Introducció

El desenvolupament de la psicologia científica moderna ha estat íntimament acompanyat pel desplegament de metodologies específiques, les quals han assolit un protagonisme espectacular. Els científics han fet servir els mètodes com a instruments que els permeten de legitimar, fer fiables i vàlids els seus descobriments. La conseqüència d'això ha estat que els mètodes s'han constituït en la màxima garantia d'objectivitat, veracitat i científicitat. Malgrat això, les qüestions psicològiques i socials sempre han estat molt resistents als mètodes i han reclamat procediments molt flexibles, comprensius, participatius per part dels agents implicats, no per això mancats de sistematització i rigor. En aquest sentit, el mòdul intenta de presentar un recorregut pels diferents mètodes i les seves fonts, i també les implicacions i conseqüències mitjançant les teories-ideologies latents que acompanyen el procés de la seva consolidació.

Amb les noves visions científiques psicosocials el mètode perd la seva autonomia respecte a les pràctiques que fa el científic i es converteix en un instrument dependent de *qui, com, per què i on* el fa servir, d'aquesta manera comença a cobrar protagonisme l'investigador o professional. Aquest és vist com un intervingent sense treva perquè, es col·loqui on es col·loqui, sempre resulta una "provocació" en l'entorn psicològic i social que pretén estudiar. D'aquesta manera, els efectes que produeix aquest científic/a o inventor/a mereixen ser explorats i analitzats: uns efectes buscats, intencionats en la intervenció amb els objectes i subjectes amb què es relaciona; i uns altres efectes no intencionats però alhora irremediabls per les característiques agèntiques (capacitat d'acció) dels éssers humans i les contingències i atzar dels contextos en què desenvolupen les accions.

Així, doncs, volem desenvolupar pas a pas aquestes idees mitjançant el tractament de diversos temes: les **qüestions metodològiques**, la manera **d'accedir al coneixement psicològic** mitjançant pràctiques reflexives o formes de reflexió *en i sobre* les accions que produïm les persones o científics en situacions d'investigació i intervenció psicosocial, el fet de destacar la **capacitat reflexiva de les persones** com aquella capacitat psicològica i relacional que ens permet de qüestionar i qüestionar-nos, canviar i modificar-nos. I finalment, el fet d'instrumentalitzar aquesta capacitat reflexiva i "**posar-la al servei**" de la **ciència i la intervenció psicosocial**, atès que, com hem dit, permet el qüestionament, els canvis, *en i des del* mateix coneixement científic.

Objectius

A partir dels continguts que es desenvolupen en el mòdul, hauríem d'aconseguir el següent:

- 1.** Diferenciar els conceptes de teoria, mètode, metodologia i tècnica.
- 2.** Reconèixer les característiques de l'enfocament positivista respecte a l'enfocament hermenèutic i conèixer els diferents mètodes de cadascun.
- 3.** Analitzar les característiques del coneixement psicològic.
- 4.** Conceptualitzar la realitat psicològica i social, el món i els objectes.
- 5.** Assolir el concepte de subjecte com a actiu i autoreflexiu.
- 6.** Mostrar la naturalesa de la intervenció psicològica i social.
- 7.** Reconèixer diferents models d'investigació i intervenció.
- 8.** Conèixer les maneres d'aplicar un exercici o pràctica reflexiva.

1. Metodologia i coneixement psicològic: els principals desenvolupaments i la polèmica quantitativ/qualitatiu

L'anàlisi del concepte de psicologia no es pot deslligar de *com es genera coneixement (epistemologia)* sobre el seu objecte d'estudi. A la vegada, aquest aspecte s'integra dins els grans debats epistemològics que han tingut lloc en les ciències psicològiques durant les últimes dècades.

Aquests debats i tensions epistemològiques ens permetran, alhora, de comprendre la configuració metodològica de les tradicions teòriques. Us presentem aquestes tensions generades molts segles enrere. Després definirem els conceptes de metodologia, mètode i tècnica, de manera que ens permetin de situar cada terme en el paper que li correspon i d'intentar de trobar les relacions i les diferents tipologies que podem aplicar al camp de la investigació sobre la intervenció psicològica.

1.1. La tensió epistemològica

Creiem que una manera de presentar-vos l'anàlisi de l'activitat científica és explorar les possibilitats que ofereixen diferents posicions epistemològiques.

Mardones (1991) suggereix unes divisions que ens permeten de situar-nos fàcilment en el context actual d'aquestes tensions, per això fa un recorregut a partir de certs moments històrics en què es van forjar les tensions entre diferents tendències:

La tradició aristotèlica i galilea

Per a la tradició aristotèlica, el coneixement s'inicia amb la constatació que tenen lloc certs fenòmens. L'observació és un pas necessari però no suficient per a generar coneixement, ja que cal donar les raons del fet que s'esdevingui.

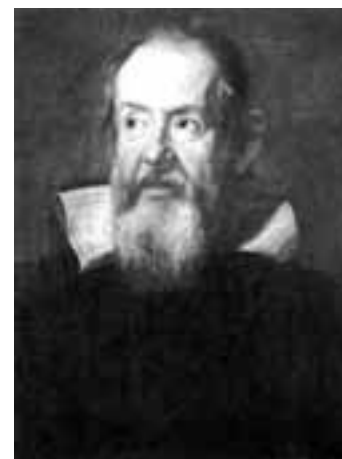
Durant el s. XVI, amb el naixement de la "racionalitat científica", l'univers deixa de ser observat com un conjunt de propietats i poders per a convertir-se en un conjunt d'elements simples que segueixen lleis universals. La revolució copernicana pren cos en autors com Bacon o Galileu, que ofereixen una concepció funcional i mecanicista de l'univers.

El positivisme i l'hermenèutica

El positivisme ha constituït el programa dominant en la psicologia. Es basa en un monisme metodològic, l'explicació causal com a base del coneixement científic, i l'experimentació i el llenguatge matemàtic com a models fonamentals de generació de coneixement.

Aristòtil exigia considerar les explicacions teleològiques que respondran a les preguntes de "per a què" i "amb el fi que" certs fenòmens ocorrien. Aquest tipus de qüestions destaquen la intencionalitat de l'acció humana.

"Racionalitat científica".
L'explicació científica serà vàlida en tant que es formulï com a lleis que relacionen numèricament entitats independents.
Galileu.

A aquest model s'oposa l'hermenèutica, perspectiva que reconeix el caràcter semiòtic del comportament humà, de manera que no es pot aproximar des d'una simple "observació asèptica", sinó que l'investigador i l'investigat formen part d'un tot del qual no es poden deslligar. S'utilitza la distinció entre explicació i comprensió. La primera correspon a la recerca de lleis universals (ciències nomotètiques), mentre que la segona correspon a la recerca de comprensió de les peculiaritats locals dels seus objectes d'estudi (ciències ideogràfiques).

Traducció al llatí dels escrits d'Aristòtil (s. xv).

Empirisme i teoria crítica

El positivisme lògic consisteix a considerar únicament com a científics els enuncisats que es poden verificar lògicament o empíricament.

Popper, un filòsof de la ciència, critica la verificació com a criteri de demarcació entre ciència i pseudociència i desenvolupa, en el seu lloc, el *racionalisme crític* que, malgrat que es distancia d'aquest positivisme lògic, comparteix la importància de la base empírica. Proposa la possibilitat de falsació, que vol dir que en tant que una afirmació es pot posar a prova empíricament, es pot considerar un enunciat científic.

La teoria crítica desenvolupada a l'Escola de Frankfurt intenta de proporcionar una teoria de la societat que permeti l'emancipació de la persona. No nega la importància de l'observació, però sí que rebutja la seva primacia com a font de coneixement. Per a aquesta teoria, el context econòmic i sociopolític influeix en el tipus i la forma de la producció científica, per la qual cosa ja no és neutral i objectiva.

Models logiconormatius i models historicoprocessuals

Els models logiconormatius mantenen la premissa d'un monisme metodològic i donen importància al desenvolupament de teories i a la seva contrastació empírica. Consideren que una llei relaciona dos esdeveniments de manera total o probabilística. Un dels problemes d'aquest model és el fet que no dona cabuda a la història.

Kuhn, un altre filòsof de la ciència, tindrà presents les consideracions històriques i socials del pensament epistemològic. Les teories ja no apareixen com a estructures empiricoracionals, sinó afectades pel context social i ideològic de l'època. Feyerabend rebutja la unitat de mètode i proposa l'anàlisi racional crítica de conceptes i teories, tenint en compte que el mateix concepte de racionalitat no és més que una de les possibles perspectives que es poden prendre. Des d'aquesta perspectiva, ciència, religió o art tenen el mateix valor i estatus ontològic en tant que ofereixen una certa versió de la realitat social.

1.2. La qüestió metodològica

1.2.1. Metodologia, mètode i tècnica

A continuació, caldria que poguéssim establir una distinció entre aquests tres conceptes.

La metodologia es refereix al conjunt de recursos i mitjans de tipus teòric, conceptual i tècnic que componen una disciplina, de manera que a partir d'ells se'ns indica quin és el camí que cal seguir per a produir el coneixement més adient al seu objecte d'anàlisi.

Un símil del que és metodologia,...

... mètode i tècnica es proporciona en aquest cas, en què dos nens estan construint un pont.

Els principis teòrics i racionals que guien la seva acció (metodologia) són que han de posar les peces més planes i més grosses a sota, a les bases, de manera que puguin sostenir el pes i l'equilibri de les altres peces que constituiran la passera del pont. També són que han de buscar una superfície o terreny llis i no inclinat perquè sustenti el pont, etc...

El procediment o mètode és anar col·locant una per una les peces, intentant que cada peça col·locada se situï en una base estable perquè pugui sostenir la peça següent. Un nen pot utilitzar peces fines, cilíndriques i llargues per a pujar els pilars del pont (un mètode). Un altre nen pot utilitzar petits cubs, disposats l'un sobre l'altre per a pujar els pilars del pont (un altre mètode).

La tècnica és la utilització i coordinació de les mans i la vista, fonamentalment.

En parlar de metodologia no solament cal conèixer la naturalesa dels seus recursos tècnics, instrumentals, sinó també l'estructura de les seves teories i els principis de racionalitat que en guien la conceptualització.

És a dir, quan parlem de metodologia ens referim als procediments o mètodes que fem servir per a assolir coneixement i, a la vegada, fonamentar l'acceptabilitat científica d'aquest coneixement assolit. D'aquesta manera, no solament cal descriure quins són aquests procediments, sinó que, a més, els haurem d'acompanyar amb:

- 1) Una exposició dels principis racionals en què ens basem.
- 2) Una justificació de per què els fem servir.

Hi ha una tendència a equiparar la metodologia d'una disciplina amb les tècniques concretes que constitueixen l'equipament instrumental. Hem de diferenciar entre metodologia, mètode i tècniques.

Metodologia: sistema de teories, conceptes i tècniques que ens condueixen a assolir l'objectiu d'una disciplina. Per exemple: metodologia quantitativa.

Mètode: conjunt de medis sistematitzats d'obtenció i anàlisi de la informació que ens permet d'obtenir coneixement bàsic o aplicat. Per exemple: mètode experimental.

Tècnica: instrument concret que fem servir per a l'obtenció i l'anàlisi de la informació. Per exemple: experiment en què estudiem variables controlades per l'experimentador.

Vegeu el subapartat "Diferents mètodes" dins d'aquest mòdul.

1.2.2. Teoria i mètode

En la ciència psicològica hi ha hagut (i hi ha) una tendència a justificar les afirmacions amb arguments basats en "el que és empíric". Aquest èmfasi insistent en "el que és empíric" redueix estrictament el sentit de la científicitat a la seva versió positivista.

Aquesta concepció del mètode científic concedeix molt de pes "al que es veu" (captat amb els sentits, empíric, lectura de dades) i poc a l'argumentació racional. I això que l'argumentació racional és tan "pública", tan "contrastable" i tan "verificable" com ho poden ser les dades empíriques, ja que, si l'argumentació té a veure amb regles de lògica, coherència interna i externa i compatibilitat del discurs amb els coneixements ja admesos com a vàlids, la contrastació empírica també implica una sèrie de supòsits previs que per si mateixos no són observables ni contrastables empíricament, sinó que estan implícits o tàcits en la perspectiva i l'enfocament de les teories i convencions científiques prèvies.

T. Ibáñez (1989) ens assenyalava que la definició del que ha de comptar com "un fet" resulta d'un procés de negociació racional en què estan implicats una sèrie de processos interpretatius que no poden ser formalitzats en la seva totalitat. Així, doncs, no hi ha raons per les quals el mètode científic hagi de ser conceptualitzat en termes empírics, sinó que **n'hi ha prou de recalcar la necessària publicitat i contrastabilitat dels procediments utilitzats** per a construir les afirmacions, de tipus "discursiu o argumentatiu" o de tipus "empíric".

Així, doncs, el mètode no és ideològicament "neutre" i, encara que la seva utilització pot justificar l'objectivitat del coneixement, manté una relació inevitable i estreta amb els supòsits teóricoideològics dels qui el fan servir.

La incidència que tenen les característiques de l'objecte estudiat, juntament amb els trets epistemològics i el bagatge conceptual que es fan servir per a interpretar els resultats obtinguts per l'aplicació d'un mètode, incideixen pode-

Lectura complementària

Alvira, F., Avia, M. D., Calvo R., i Morales, J. F. (ed.) (1979). *Los dos métodos de las ciencias sociales*. Madrid: CIS.

rosament sobre la configuració del coneixement resultant. D'aquesta manera, el saber aconseguit no radica tant en les característiques dels mètodes utilitzats com en la potència, el rigor i l'adequació del marc teòric i dels supòsits epistemològics que guien la investigació i que permeten d'interpretar tant les observacions empíriques com els arguments racionals.

1.2.3. Polèmica entre mètode naturalista contra antinaturalista

Al final del s. XIX i principi del XX es va establir una polèmica al voltant d'opcions metodològiques de les ciències psicològiques i socials. En el mòdul "Introducció al desenvolupament sociohistòric del coneixement psicològic científic. Societat, història, psicologia i subjectivitat" ja s'ha desenvolupat aquest tema amb prou extensió, però en relació amb la part metodològica cal saber que respecte a la **concepció positivista** de les ciències psicològiques i socials es va desenvolupar, principalment a Alemanya, una **concepció hermenèutica**, culturalista i historicista defensada per historiadors, filòsofs i sociòlegs com Dilthey, Simmel i Weber, entre d'altres.

Malgrat aquest dualisme metodològic, el mètode naturalista sustentat per l'orientació empiricopositivista ha gaudit fins a l'actualitat d'una posició hegemònica en la ciència psicològica. És en els nostres dies quan aquesta disciplina assisteix a un ressorgiment del mètode antinaturalista, fet lligat a les dificultats amb què s'ha trobat l'enfocament positivista de les ciències naturals.

El mètode antinaturalista proposa una irreductibilitat de l'objecte "psicològic" a qualsevol objecte "natural" quant a la seva naturalesa i el procediment per a assolir-ne el coneixement:

L'objecte "psicològic" i l'objecte "natural"

- 1) L'ésser humà com a agent psicològic és l'únic objecte sobre el qual els significats són capaços d'exercir uns efectes causals.
- 2) L'ésser humà és l'únic ésser dotat de reflexivitat (capacitat de pensar-se a si mateix, de pensar com l'influeixen els esdeveniments i de modificar-se).

Les teories elaborades en el camp psicosocial:

- 1) Manquen de criteris per a confrontar-les entre si i optar per una, és a dir, podem trobar diferents explicacions del fenomen.
- 2) No reuneixen les propietats requerides per a poder ser “refutades” per l'experiència.
- 3) No tenen caràcter “acumulatiu” per a la mateixa disciplina.

Quant a la predicció, queda clar que les ciències psicològiques no poden assolir un pronòstic predictiu similar al de les ciències naturals, però també és cert que les ciències naturals no són predictives llevat quan treballen sobre objectes extremadament senzills. Molts objectes de les ciències naturals, en principi i per dret, no admeten predicció en el sentit fort, sinó que són, efectivament, sistemes caòtics per la naturalesa dels seus fenòmens.

Seria un error considerar les metodologies de les ciències naturals exclusivament sota la versió positivista. Això provocaria, d'altra banda, una desvalorització de les metodologies de les ciències psicològiques, ja que no s'ajusten a orientacions positivistes. Però, com diu T. Ibáñez:

“Si abandonem la versió positivista de la racionalitat científica, és difícil imaginar per on podria passar la línia divisòria entre dos tipus distints de racionalitat científica. No tinc cap dubte que, sota els diversos acostaments científics als diversos objectes de coneixement, subjauen uns mateixos principis de racionalitat que defineixen precisament la diferència entre els sabers científics i els altres sabers socials. En conseqüència, la dicotomia naturalisme davant d'antinaturalisme hauria de ser substituïda simplement per una clara distinció entre enfocaments positivistes i no positivistes.”

Traduït i adaptat de l'original: Ibáñez, T. (1989). “La psicología social como dispositivo de-construccionista”. A Ibáñez, T. (coord.) *El conocimiento de la realidad social* (p. 240). Barcelona: Sendai.

1.3. Metodologies quantitatives i qualitatives

Fins fa poc, la investigació (tant “bàsica” com “aplicada”) ha estat definida per un marc epistemològic que l'operacionalitzava en termes exclusivament quantitativus. La mesura, en psicologia, s'ha presentat com a reeixida i s'ha convertit en pivot del seu desenvolupament. Però, en els últims anys, els paradigmes dominants de les ciències psicològiques i socials han entrat en crisi, i una de les conseqüències ha estat l'obertura envers altres comprensions de la realitat social i, consegüentment, altres estratègies per a estudiar-la.

Precisament, ha estat en les últimes tres dècades del s. xx quan s'ha produït aquest important canvi. En la pràctica s'aprecia, efectivament, com els estudis empírics es fan cada dia més sobre la base de mètodes qualitativus. No es pot dir que l'ús de mètodes quantitativus hagi deixat de ser el dominant, però cada dia és més important l'aposta qualitativa.

Lectures complementàries

En els manuals següents podeu trobar diferents visions i situacions històriques de la psicologia, i també elements que n'expliquen les transformacions.

Quiñones, E., Tortosa F., i Carpintero H. (dir.) (1993). *Historia de la Psicología. Textos y comentarios*. Madrid: Tecnos.

Tortosa Gil, F. (coord.) (2000). *Una Historia de la Psicología Moderna*. Madrid: McGraw-Hill.

Koch, S., i Leary, D.E. (ed.) (1995). *A Century of Psychology as Science*. Londres: McGraw-Hill.

Els investigadors ja no poden capturar directament la seva experiència, sinó que la creen i argumenten en el text o en el diàleg, és a dir, elaboren una “descripció d’aquesta realitat”. Els criteris tradicionals d’avaluar i interpretar la validesa, la generalització i la fiabilitat ja no serveixen, s’han substituït pels de versemblança,* rigor i honestedat.

* Versemblança significa ‘similar a la veritat’.

1.3.1. Controvèrsia entre metodologia quantitativa i metodologia qualitativa

Els autors qualitativs reclamen una base epistemològica per als seus mètodes, teòricament irreconciliable amb la filosofia positivista, ja que moltes vegades es dona la utilització de metodologia qualitativa com a tècnica que ens proporcionarà informació per a construir qüestionaris o per a poder interpretar les dades estadístiques. En aquests casos, l’efecte aconseguit és reduir la identitat d’aquesta metodologia a un simple instrument complementari i al servei de la metodologia quantitativa.

Però, quan anem més enllà, és evident que hi ha una discontinuïtat teòrica entre totes dues metodologies i que les seves diferències afecten el contingut de la investigació més que no pas simples problemes de procediment.

1.3.2. Característiques i trets diferencials

En la taula següent assenyalarem alguns del supòsits bàsics que les diferencien:

Metodologia quantitativa	Metodologia qualitativa
Basada en la teoria positivista del coneixement i en esquemes de les ciències naturals.	Basada en teories postpositivistes* del coneixement en què el procés de construcció psicològic i social, guiat per la ideologia dels científics i les condicions contextuals, és bàsic. Utilitza esquemes interpretatius i comprensius de les ciències psicosocials.
Intenta de descriure els fets i d’explicar les causes dels esdeveniments, processos i fenòmens psicològics de manera que es puguin arribar a formular generalitzacions.	Intenta de comprendre el sentit i els significats que tenen els processos i fenòmens psicològics i socials per als actors implicats. Els resultats estan molt lligats al context en què es produeixen les accions, però es relacionen amb contextos d’ordre més social i històric com a marc d’interpretació.
Busca generalitzacions o explicacions sistemàtiques basades en evidències empíriques.	Busca conèixer com es crea l’estructura bàsica de l’experiència, el seu significat, manteniment i participació mitjançant el llenguatge i altres construccions simbòliques.
Recerca de regularitats bàsiques formulades com a lleis o relacions empíriques.	Recorre a descripcions en profunditat i redueix l’anàlisi a àmbits d’experiència limitats, mitjançant la immersió en els contextos en què es dona.
Tendència a actuar deductivament.	Tendència a actuar inductivament.
Protagonisme de les variables.	Importància de visions holístiques.

* Les **teories postpositivistes** aglutinen una gran variabilitat de teories i perspectives teòriques. Nosaltres considerem com a principals textos el socioconstruccionisme, les teories psicosocials crítiques, l’etnometodologia, les epistemologies feministes i les teories del poder de Foucault.

Metodologia quantitativa	Metodologia qualitativa
Particular insistència en la fiabilitat del coneixement generat. Preocupació per l'objectivitat i la veritat.	Insistència en la pràctica reflexiva sobre el coneixement produït. Preocupació pel rigor i l'honestedat.
Coneixement generat que es caracteritza per ser sistemàtic, comprovable, comparable, mesurable i replicable.	Coneixement general que es caracteritza per ser contingent al context local i sociohistòric, crític, agèntic (actor com a element present i actiu en el coneixement generat propi), subjectiu, objectivable i dinàmic.
Orientada als resultats.	Orientada al procés.
L'investigador és una figura passiva, neutral, que representa la realitat amb mètodes i instruments adients.	L'investigador és una figura activa, conscient del seu estatus d'autoritat en la construcció de coneixement i facilitadora d'inèrcies psicosocials (investigador com a interventor).

1.4. Diferents mètodes

Partirem de la diferenciació establerta en el subapartat "Metodologies quantitatives i qualitatives" entre enfocaments o perspectives teòriques positivistes i no positivistes, per a assenyalar els mètodes més usuals en les ciències de la psicologia.

Enfocaments positivistes	
Metodologies quantitatives	
Mètode experimental	Mètode correlacional
Tècniques d'obtenció de dades: Experiment de laboratori Experiment de camp Observació sistemàtica Qüestionari Escales de mesurament d'actituds Test sociomètric Tests psicològics Mesures biofisiològiques	

Enfocament no positivista						
Metodologies qualitatives						
Mètode etnogràfic	Mètode d'investigació - acció	Mètode d'anàlisi del discurs	Mètode d'entrevista	Mètode d'anàlisi conversacional (etnometodologia)	Mètode d'històries de vida biogràfic o narratiu	Mètode d'estudi de casos
Tècniques d'obtenció de dades: Observació participant Entrevistes i converses Registres textuais i documents Gravacions audiovisuals, fotografies						

1.4.1. Els mètodes "quantitatius"

Mètode experimental

Estudia la variància entre els tractaments. Estableix relacions inferencials o de causalitat. L'experimentació ens permet d'establir amb certesa l'existència de re-

lacions causals. És l'únic mitjà per a establir relacions funcionals vectoritzades entre els fenòmens, però l'única garantia que tenim com a experimentadors que les variables independents no fluctuen al compàs de les variacions naturals prové del fet que som nosaltres mateixos els que les construïm i les fem variar.

Mètode correlacional

Estudia la variància entre els organismes, estableix relacions recíproques. Pre-tén examinar les relacions entre variables en situacions "naturals" i rebutjar l'artificialitat en què es creen moltes situacions de laboratori utilitzades sota el mètode experimental. Amb aquest mètode no es pot establir una veritable relació causal entre variables i hem d'actuar establint una covariància entre els fenòmens, per la qual cosa necessitem potents i sofisticats instruments estadístics per a establir estructures causals de les covariàncies.

Experimentació en laboratori

La preocupació de la investigació psicològica per contrastar hipòtesis ha afavorit considerablement el desenvolupament de les estadístiques inferencials en la disciplina. Tanmateix, avui en dia assistim a un ressorgiment de les estadístiques descriptives. Ja no es tracta de buscar si les dades recollides són compatibles amb les hipòtesis formulades, sinó d'observar quines són les configuracions que emergeixen "naturalment" a partir de les dades. D'aquesta manera, l'emergència de les dades no s'utilitza tant perquè diguin o no si donen suport a les nostres tesis com a investigadors, sinó perquè diguin per si mateixes quina és la seva pròpia estructura, i que nosaltres puguem fer una sèrie de deduccions a partir d'aquí. D'aquesta manera, assolim una "neutralitat" en la mesura que figura que els nostres "supòsits teòrics personals" no influeixen en els fenòmens investigats. Però això és una "il·lusió d'objectivitat", ja que nosaltres, com a investigadors, no ens podem sotstreure del nostre bagatge teoricoideològic a l'hora de fer les deduccions i interpretacions.

En relació amb els enfocaments positivistes, Ibáñez (1989) alerta sobre la cada vegada més sofisticada estadística i les conseqüències que pot tenir en la creació d'una fantasia sobre la veritat i l'objectivitat:

- 1) Molts investigadors actuen com si l'increment de potència dels instruments estadístics pogués suplir unes mesures aplicades de manera poc rigorosa (és el cas d'algunes investigacions).
- 2) L'interès per l'instrument fa que desaparegui l'atenció pels fenòmens investigats o les qüestions substantives de la investigació (també és molt més fàcil per als comitès de redacció de revistes en què es publiquen articles científics avaluar els mètodes que no pas l'interès substantiu dels continguts).

1.4.2. Els mètodes "qualitatius"

En aquest subapartat desenvoluparem amb una mica més de profunditat els mètodes més característics. Som conscients del biaix que introduïm (a favor de la metodologia qualitativa per a les ciències psicològiques i socials), però creiem que queda prou justificat per dos motius:

- 1) La importància d'aquesta metodologia en relació amb el coneixement psicològic.

2) Hi ha més desconeixement de les metodologies qualitatives per part dels investigadors interventors.

Mètode d'investigació-acció participativa (IAP)

És una proposta metodològica que es desenvolupa durant l'època dels anys seixanta a l'Amèrica Llatina.

Ens proposa conèixer transformant a la vegada les condicions del medi i dels agents implicats (Lewin, 1946), és a dir, en cada moment obtenim coneixements sobre la realitat i actuem sobre aquesta realitat. Representa construir la teoria a partir de la pràctica reflexionada críticament.

Ressalta la inserció de les persones "intervingudes" en la solució dels seus problemes, mitjançant la mobilització organitzada i conscient cap a la transformació de les seves condicions de vida i relacions de poder presents en les estructures socials (Fals Borda, 1981). Per tant, promou la inserció de totes les persones afectades en el disseny, l'execució i l'avaluació de la investigació i de l'acció. És un treball conjunt entre aquestes persones (agents interns) i els investigadors interventors (agents externs). En aquest sentit, el paper de la comunitat i el seu desenvolupament històric i cultural preexisteix respecte a qualsevol investigació i n'ha de ser inseparable.

La IAP té diferents modalitats. Una, més recent, és prendre en consideració la xarxa de relacions entre grups que hi ha al voltant d'un tema específic. Posa l'èmfasi no tant en la identitat d'aquests grups, sinó en la potenciació de les relacions, en com s'estableixen relacions internes entre les persones que condicionen les seves maneres de fer. A partir d'aquí es poden provocar, localitzar dinàmiques sinèrgiques que comportin accions transformadores de certes condicions socials. Nosaltres, com a professionals o investigadors, seríem un mirall que permetria a les parts locals de reflexionar sobre les seves pròpies pràctiques i necessitats.

Mètode etnogràfic

L'etnografia és el mètode inicialment desenvolupat en antropologia cultural. Al començament s'utilitzava per a l'anàlisi de cultures llunyanes a la nostra, però amb el temps s'ha aplicat a contextos culturals més immediats.

L'etnografia ens permet l'aprehensió dels significats culturals dels grups socials que investiguem o analitzem. D'aquesta manera, amb la nostra participació en la vida quotidiana de la gent i durant un llarg període de temps, observem, escoltem, parlem, compartim situacions amb aquesta gent o grups, per a recopilar informació sobre la psicologia i les maneres d'entendre el món.

El treball de camp és el procediment que ens permetrà d'accedir i mantenir el contacte amb els informants o les persones del grup mitjançant les quals ens aproximarem a aquella cultura. L'observació participant és la tècnica per excel·lència del treball de camp, encara que també es fan servir entrevistes, històries de vida, documents, etc.

Alguns autors representatius...

... d'aquest corrent teorico-metodològic són Serrano-García, 1989; Gabarrón i Hernández, 1994; Jiménez, 1994; Montero, 1994; Colectivo IOE, 1993; Villasante, 1994, i Rappaport, 1977.

Lectura recomanada

Villasante, T. (coord.) (1994). *Las ciudades hablan: identidades y movimientos sociales en seis metrópolis latinoamericanas*. Caracas: Nueva Sociedad.

Lectures recomanades

Velasco H., i Díaz de Rada, A. (1997). *La lógica de la investigación etnográfica*. Madrid: Trotta.

Hammersley M., i Atkinson, P. (1994). *Etnografía. Métodos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.

Mètode d'històries de vida biogràfic o narratiu

Se centra en l'experiència de vida d'una persona. Es fa amb entrevistes successives amb les quals es recull com una persona construeix i dóna sentit a la seva vida en un moment donat. La persona relata el desenvolupament de la seva vida des del seu punt de vista i en els seus propis termes.

La història de vida no solament ens permet de captar la visió subjectiva de com un es veu a si mateix i a la seva xarxa de relacions, sinó que, a més, constitueix un valuós document per a descobrir les claus d'interpretació de fenòmens socials d'àmbit general i històric que es fan comprensibles mitjançant l'experiència personal del subjecte concret que ens relata.

Mètode d'entrevista

Són trobades cara a cara entre l'investigador i els informants adreçades a la comprensió de les perspectives que tenen els informants respecte a les seves vides, experiències, situacions o bé fenòmens socials objecte d'estudi per part de l'investigador.

Prenen la forma de relat d'un succés, narrat per la mateixa persona que l'ha experimentat i des del seu punt de vista. L'entrevista en si és el context en què s'elabora aquest relat, és a dir, el context que ens permet que pugui emergir; d'aquí ve l'important paper que tenim com a entrevistadors per a crear el clima adient i facilitar l'expressió i la conversa amb l'entrevistat.

Inclou les entrevistes grupals, en què solen participar diferents actors amb perspectives similars o be contrastades, de manera que la discussió grupal permeti d'aflorar qüestions que individualment no haurien estat possibles.

Estudi de casos

Consisteix en l'aprofundiment sobre un cas o casos concrets amb tota la seva idiosincràsia, en què pretenem no solament la descripció detallada, sinó un grau més elevat d'elaboració, interpretació i integració de significats, sentit i rellevància de les accions, aspectes que informaran sobre la teoria que es desprèn d'aquest cas o casos.

Mètode de l'anàlisi del discurs

És una denominació que es refereix a diferents pràctiques i procediments amb arrels i fonaments teòrics molt diferents. Els termes de *discurs* i *anàlisi del discurs* tenen significats molt variats, per la qual cosa ens referirem només als que tenen més relació amb entorns disciplinaris de la psicologia.

Segons Iñiguez i Antaki (1994), un discurs és un conjunt de pràctiques lingüístiques que mantenen i promouen certes relacions psicològiques i socials. Per

Lectures recomanades

Ruiz, J. I. i Ispizua, M. A. (1989). *La decodificación de la vida cotidiana*. Bilbao: Universitat de Deusto.

Pujadas, J. J. (1996). "El método biográfico: El uso de las historias de vida en Ciencias sociales". *Cuadernos metodológicos*. CIS.

Moreno, A. (1995). *Historia de vida de Felicia Valera*. Caracas: CIP.

Lectures recomanades

Ruiz, J. I., i Ispizua, M. A. (1989). *La decodificación de la vida cotidiana*. Bilbao: Universitat de Deusto.

Taylor S. J., i Bogdan, R. (1992). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.

Krueger, R. A. (1991). *El grupo de discusión*. Madrid: Pirámide.

Alguns autors representatius...

... de les anàlisis del discurs són Potter i Wetherell (1987), Foucault (1969), Delgado i Gutiérrez (1994), i Iñiguez i Antaki (1994).

tant, l'anàlisi d'aquest discurs serà l'estudi de com aquestes pràctiques actuen en el present i mantenen i promouen aquestes relacions.

Foucault (1969) denomina *discurs* o *formacions discursives* el conjunt d'enunciats que descriuen objectes, temes, pràctiques, amb una regularitat (un ordre, unes correlacions, unes posicions en funcionament, unes transformacions) en relació amb un sistema social i històricament determinat. Aquests enunciats (dimensió textual) mantenen una relació indissociable amb unes pràctiques socials determinades (dimensió social); per això, parlar de discurs o formació discursiva no solament és referir-se al llenguatge, sinó també a la seva pràctica social associada.

L'anàlisi del discurs entén el llenguatge com una eina que es connecta i es construeix amb uns propòsits i per a obtenir unes conseqüències determinades.

Mètode d'anàlisi conversacional

Fonamentat en l'etnometodologia (Coulon, 1987), enfocament centrat en l'anàlisi dels processos "microsocials" i interactius i en la comprensió dels processos psicològics i socials mitjançant l'explicació que en donen els actors.

El punt de partida és que el llenguatge pot ser comprès pel seu ús, i per això reconeix la conversació com la forma social del llenguatge, és a dir, de "fer coses amb les paraules" conjuntament amb altres persones.

Com a investigadors, els significats que trobessin serien un intent d'aprehensió del significat que les persones participants, en una situació donada, donen a les seves pròpies accions, a la situació mateixa i a les conseqüències que se'n deriven. Així, el significat el proporcionen les persones interactuants i no no-saltres (analistes externs).

Implica la transcripció literal i minuciosa de les converses que s'analitzen, respectant fidelment l'ordre i l'origen de cadascuna de les intervencions. El procediment tècnic de l'anàlisi conversacional consisteix en l'anàlisi dels torns d'intervenció en les conversacions, i s'identifiquen les implicacions que comporta cadascun dels torns i els sistemes de normes i regles que es posen en joc.

Lectura recomanada

Iñiguez, L., i Antaki, C. (1994). "El análisis del discurso en psicología social". *Boletín de Psicología* (núm. 44, p. 57-75).

Hi ha diferents discursos en el context social...

... que es connecten de diverses maneres: es juxtaposen, es complementen, es confronten, etc.

Ens podem imaginar dos discursos diferents quan diem "*les dones tenen un instint maternal*" (discurs naturalista) i "*les dones han assumit el rol de tenir cura dels nadons*" (discurs sociologista).

Lectures recomanades

Vegeu els treballs d'Edwards i Mercer (1987), Atkinson i Heritage (1984), i Boden i Zimmerman (1991).

2. Coneixement psicològic i pràctica autoreflexiva

A continuació explorem alguns trets del coneixement psicològic i indiquem la possibilitat de revisar i qüestionar-nos aquest coneixement.

2.1. Característiques del coneixement psicològic.

Definicions i conceptualitzacions

Amb l'entrada en ciències psicològiques de nous paradigmes i perspectives teòriques (psicologia i sociologia del coneixement científic, construccionisme, teories crítiques, semiologia, postestructuralisme i postmodernisme) es comença a produir una gran fissura en l'objectivitat i la veritat del coneixement científic i psicològic i, al mateix temps, un acostament a noves formes explicatives sobre la realitat.

2.1.1. Objectivitat i veritat del coneixement científic

Fins ara els fets psicològics “estaven en un lloc” que l'investigador havia de descobrir i orientar amb i per a les seves teories, però a partir de la fractura provocada pel relativisme, els fets que aparentment eren independents van resultar negociats, consensuats, reescrits i fins construïts sobre la base d'un conjunt de decisions i pressuposicions teòriques que tenien a veure amb els investigadors i investigats.

“L' etnografia del laboratori ha permès de veure el procés de producció del coneixement com a més “constructiu” que “descriptiu”:

Els científics, com descartem i acceptem possibilitats alternatives en la selecció dels nostres materials de treball?

Schrecker va fer un experiment sobre química de laboratori amb un estudiant que era tetraplègic. Havia de portar l'operació conjuntament amb un investigador expert de química teòrica, però que no sabia manejar l'instrumental ni els processos de combinació, per la qual cosa hauria de rebre les instruccions de l'alumne impossibilitat (això representaria el saber –investigador– guiat per un mètode –instruccions de l'estudiant impossibilitat).

Durant l'experiment, l'estudiant descrivia com es movia l'instrumental d'un lloc a l'altre de manera ordenada, cosa que progressivament constituïa i reconstituïa el “terreny” (accions que configuraven el context). El maneig de l'equip (instrumental) no era només un acompanyament al raonament químic, n'era art i part. És a dir, les instruccions de l'estudiant portades a la pràctica per l'investigador no eren separades en el procés d'investigació, la disposició canviant de l'instrumental era el lloc on es produïa la química (això significa que el mètode, el procediment, la selecció, és indissociable del raonament i dels productes obtinguts finalment).

Les dificultats per part de Schrecker van estar en la capacitat per a preveure l'ús de l'equip i les “anticipacions” concretes de com es desenvoluparia l'experiment (no sabem com progressen les relacions socials, els esdeveniments, són imprevisibles, encara que sí que podem preveure algunes conseqüències i prevenir-les), ja que es van produir

Lectura complementària

Latour, B., i Woolgar, S. (1979). *La vida en el laboratorio. La construcción de los hechos científicos*. Madrid: Alianza Universidad, 1995.

esdeveniments durant el procés que en trencaven la dinàmica ortodoxa, com ara vessar la precipitació, no netejar prou un tub per al reactiu i que precipités d'una altra manera, una precipitació per sorpresa, en posar-se nerviós, etc.”

Traduït i adaptat de l'original: Livingston, E., Garfinkel, H. (1983). "Temporal order in laboratory work". A: Iranzo, J.M., Blanco, J.R., Gonzalez, T., Torres, C., i Cotillo, A. (coord.) (1995). *Sociología de la Ciencia y la Tecnología*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Una de les conclusions d'aquest estudi és que el científic reajusta les metes de la seva investigació per a adaptar-les a les seleccions que fan, i reajusten les seleccions per a adaptar-les a les noves circumstàncies creades per la investigació.

Els mites de l'objectivitat i la veritat es desplomen. No hi ha neutralitat del subjecte productor de coneixement psicològic i social, ni tampoc separabilitat entre "qui conec" i "què conec". Tampoc no hi ha una instància sobrehumana que pugui establir el criteri de veritat transcendental, malgrat que hi pot continuar havent criteris pràctics per a la vida.

Exemple:

jo sé que si agafo un revòlver carregat i em disparo al cap és del tot probable que em mori (criteri pràctic), però el sentit de l'acció, el que simbolitza l'objecte, la meva intenció, etc., és una qüestió relativa i subjecta a diferents maneres de comprensió (criteri d'objectivitat i veritat).

Per tant, en renunciar a tot fonament ontològic (o a la seva possibilitat d'aprehendre'l), el món no té base i no hi ha un món sobre el món, o una representació del món, sinó que el que és "real" consisteix en una sèrie de contingències i possibilitats que tenen a veure amb el procés de producció i no tant amb el producte. 🚫

Procès de producció.

La decisió de què és veritat és un argument consensual i negociat culturalment, la veritat no és revelada per un experiment o un geni, sinó argumentada i dirigida per valors fins a ser transformada en qüestions tècniques. El llenguatge assoleix un protagonisme bàsic en aquesta retòrica de l'objectivitat.

Un cop aquest coneixement psicològic adopta la seva forma de qüestió tècnica, arrela en mecanismes de poder com la institucionalització i la legitimació (científica, política, econòmica, etc.) per a assolir un estatus de coneixement psicològic universal.

2.1.2. Empirisme i psicologia científica

La idea que el coneixement psicològic neix de l'observació, o és vàlid per a l'observació, és a dir, per als fets, no té fonaments seriosos. Les dades només contribueixen a atorgar respectabilitat científica a les teories, però no servei-

Lectura recomanada

Berger, P., i Luckmann, T. (1966). *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorrortu, 1972.

En aquest llibre expliquen fabulosament el mecanisme de la institucionalització de repertoris interpretatius de coneixement social i com d'aquesta manera queden instal·lats en la definició del món.

xen per a corroborar-les ni refutar-les. Les ciències psicològiques són essencialment “ciències no empíriques” i estan fortament determinades per convencions lingüístiques pròpies de la societat en què es formulen. En aquest sentit, el que és teòric és bàsicament un “constructor lingüístic” que modifica la realitat mitjançant el seu discurs i producció intel·lectual.

2.1.3. L'objecte psicològic

Hi ha una impossibilitat de formular prediccions relativament segures sobre el comportament dels objectes i subjectes psicològics basades en el coneixement de les lleis que els regeixen. De fet, la seva naturalesa, com ja hem assenyalat, és hermenèutica. La possibilitat de predir implicaria que l'objecte fos formalitzable, que pogués obeir a un determinisme suficient (malgrat que sigui probabilista) i que el seu comportament no s'alterés pel fet de formular una predicció (imagineu què pot passar quan una “vident” ens diu que demà coneixerem una persona que canviarà el rumb de la nostra vida). Si es donessin aquestes condicions, la ciència ens permetria de dir quina seria la seva evolució temporal i com n'hauríem d'alterar l'estat inicial perquè la seva evolució seguís una altra trajectòria. Però l'objecte social no és formalitzable, ni obeeix a un determinisme suficient, ni és insensible al coneixement i les prediccions que se'n fan.

Així, l'objecte psicològic fuig de qualsevol tipus de determinisme pel fet de constituir-se com a sistema autoorganitzatiu i també en la mesura que l'activitat dels seus membres, dotats de consciència, és de l'ordre de l'acció i no de l'ordre del comportament (Shotter, 1983), i per tant, capaços d'alterar les seves trajectòries segons les situacions viscudes.

A causa de la naturalesa hermenèutica dels processos psicològics i les situacions socials, l'investigador o psicòleg no es pot mantenir en una relació externa amb aquestes situacions, ja que és únicament des de dins, és a dir, posant-se en la pell de qui viu la situació, com es capten els significats profunds que estructuren una realitat. Però, a més, com diuen Ibáñez i Iñiguez (1997), l'ideal científic d'un agent coneixedor independent de l'objecte conegut comporta fortes connotacions ideològiques, de les quals parlarem més endavant.

2.2. Aprehensió de la realitat psicològica

La imatge de l'investigador com un “mirall” que reproduïx una realitat material, exterior i independent d'ell el màxim d'exacta possible a la realitat, s'ha difuminat fins a l'extrem que per a alguns teòrics ja no es poden establir diferències entre el discurs científic i el discurs literari o de premsa. De fet, si no és possible la representació de la realitat, on hi pot haver la diferència entre un fet en què podem trobar elements per a objectivar-lo i una ficció? Penseu en el cas d'un pacient que acudeix a la clínica perquè presenta al·lucinacions i fantasies; quins són els criteris que marcaran el límit entre una “realitat psicològica” i una “ficció”?

Lectura complementària

Shotter, J. (1983). Duality of structure and intencionality in an ecological psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 13, 1, 19-43).

Lectura recomanada

Ibáñez, T., i Iñiguez, L. (ed.) (1997). *Critical Social Psychology*. Londres: Thousand Oaks. Nova Delhi: Sage publication.

En una notícia del diari, un jove secretari de la Xarxa Europea d'Usuaris i Exusuaris en Salut Mental explicava la seva experiència de malaltia mental.

"Jan Dirk, usuario de manicomios

L.A.

Muy pocas personas cuestionan si la salud es lo más importante de la vida. Los locos sí lo hacen. 'La salud es relativa. La gente debe elegir con cuánta salud quiere vivir y a qué coste. La libertad es un precio demasiado alto a cambio de la salud'. Éste es el mensaje que, de mil formas diferentes, repite machaconamente el joven holandés Jan Dirk Van Abshoven.

Jan Dirk fue usuario de manicomios. Ahora se define como 'bailarín además de usuario' y dirige una revista mensual en Holanda sobre el universo del tango.

Jan reivindica con su toque ligeramente excéntrico en el vestir su derecho a ser diferente. Hace incluso apología de ello, considerándolo como algo saludable para la sociedad. Y saca del bolsillo un textito del músico Frank Zappa que sustenta su argumento. 'Yo creo', dijo al parecer Zappa en una entrevista hace un par de años, 'que el progreso no es posible sin desviación. Es importante que la gente sepa que algunas formas creativas y algunas personas se desvían de la norma y que en algunos momentos esas desviaciones dan lugar a la inspiración'. Jan Dirk añade orgulloso: 'Esta es su lógica y es mi lógica'.

'Hay locos muy creativos', sostiene, aunque con un análisis peculiar de la locura, 'Frank Zappa era un loco porque fumaba demasiado, y seguro que se murió de eso. Está comprobado que fumar es malo para la salud y sin embargo la gente no llama locos a los fumadores'.

Vuelve a su tema, 'La salud no es lo más importante en la vida, hay otras cosas que cuentan. Si a alguien le falta una pierna no se le trata como a un enfermo. Se puede vivir sin algunas cosas'.

Su tesis consiste en que cuando se comprenda eso, 'que la salud absoluta no existe', se aceptará que 'hay que preparar nuevos modelos para vivir en busca de la felicidad'.

Felicidad imposible

La información que aporta es simple: 'Viviendo en un manicomio es imposible ser feliz. Si la enfermedad mental no se puede curar, hay que buscar otras formas de vida para estos enfermos'.

Él estuvo internado en un centro psiquiátrico a causa de un trastorno que elude definir medicamente. 'Tuve problemas emocionales para vivir solo en este mundo'. Desde entonces, lucha con su red de asociaciones para conseguir que la salud mental se convierta en un tema de derechos humanos.

'Es imprescindible llegar a definir claramente cuáles son los derechos individuales del enfermo mental', dice, 'y esto es algo de suma importancia para todo el mundo, porque ninguna persona sabe qué es lo que le puede suceder mañana'.

'Tu puedes estar loco de aquí a 10 años', concluye para ilustrar, a la luz de la incertidumbre, la importancia de los derechos del enfermo como individuo."

L.A. (10 de octubre de 1994). "Jan Dirk, usuario de manicomios". El País. Madrid.

Per a alguns autors com Ibáñez (1994) més compromesos amb una posició de **concepció pragmàtica del coneixement**, el fet de pensar que el coneixement no és representacionalista, sinó construït, no vol dir que sigui un pur relat arbitrari, sinó que a les persones només els queden els mateixos criteris i judicis que utilitzen per a avaluar qualsevol altre tipus de coneixement. I aquests són, fonamentalment, el valor d'ús i el efectes que produeixen sobre la vida.

En el cas anterior, el jove reivindica l'excentricitat, la desviació, com a forma de creativitat i innovació, i no com a patologia i bogeria.

Jan Dirk van Abshoven.
© El País. Santi Burgos.

Lectura complementària

Billing, M. (1987). *Arguing and Thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Per a Billing,...

... les actituds de les persones no són estructures i disposicions internes individuals i particulars de significat (com es predica de la perspectiva cognitiva), sinó que són diàlegs, arguments d'una controvèrsia pública, que necessiten ser recreats en les seves accions i relacions amb els altres. D'aquesta manera, l'essència del subjecte queda "desnaturalitzada", no hi ha estructures internes que consoliden la idea de subjecte. Així, les actituds i opinions que "jo" utilitzo per a posicionar-me davant d'una situació són diàlegs, llenguatge que "jo" he agafat d'un univers compartit amb altres membres de la meua societat i que poso en joc, com a persona amb nom propi o persona en particular en una situació local i concreta.

El que per als psiquiatres era “un trastorn mental”, per a ell era considerat “un problema emocional para vivir solo en este mundo”.

La psicopatologia se situa en una posició d'exterioritat al pacient, de manera que això li permeti de catalogar i tractar les “seves realitats subjectives” com signes i símptomes de la malaltia.

Quan el jove reivindica “la salud absoluta no existe”, “viviendo en un manicomio es imposible ser feliz”, “definir los derechos individuales del enfermo mental”, està fent referència als efectes que produeix sobre la seva pròpia vida una concepció social i terapèutica del coneixement, dirigida a patologitzar i a estigmatitzar aquest tipus de persones.

I aquesta concepció pragmàtica del coneixement no és poc, perquè preguntar-se per a què es pot fer servir el coneixement psicològic i quines conseqüències pot tenir en els altres i en el món ens porta a assumir una responsabilitat com a facilitadors, generadors o ficcionadors d'aquest coneixement que no pot estar exempt de compromís per a fer-ho de la manera més rigorosa i honesta respecte als nostres principis. Això comporta, a la vegada, deixar entreveure aquests principis de manera que els que ens captin puguin saber on ens situem quan fem afirmacions científiques.

2.3. Aplicació del coneixement psicològic sobre el mateix coneixement psicològic

Les diverses descripcions de l'acció i les creences que apareixen durant la investigació o intervenció són normalment suprimides a causa d'una actitud irreflexiva de l'analista i un compromís amb la seva producció de “versió òptima i definitiva” sobre la vida social i psicològica que ha decidit estudiar, i s'eliminen incerteses, divergències, artefactes, manipulacions, etc. que s'han produït durant el procés. D'aquesta manera, es produeix la il·lusió de coneixement objectiu i únic.

Per a la nova psicologia i sociologia del coneixement científic, **conèixer no és representar, sinó “traduir”**. La traducció s'exerceix en les relacions entre objectes, tècniques, interessos, sentiments, substàncies, etc. Es tracta de totes les negociacions, intrigues, actes de persuasió mitjançant els quals l'investigador crea una xarxa d'adhesió d'altres investigadors, actors.

En el cor de la psicologia emergeix un conjunt de teoria crítica. Es tracta de l'intent d'incorporar l'anàlisi sobre les qüestions d'ideologia i poder. Ibáñez (1994) ho defineix com un “compromís polític” de la psicologia, malgrat que ens parla de la psicologia social i proposa el següent:

- 1) Redefinir el concepte d'objectivitat (des d'una posició no representacionalista i postempiricista).
- 2) Rehabilitar el paper de la raó pràctica en el cor de la racionalitat.
- 3) Assumir el caràcter reflexiu de les ciències psicològiques i socials.

Lectura recomanada

Domènech, M., Iñiguez, L., Pallí, C., i Tirado, F. (2000). “La contribución de la psicología social al estudio de la ciencia”. *Anuario de Psicología*, 31 (3) (77-94).

En coherència amb aquesta idea, des de les epistemologies feministes es donen versions a tall de propostes de **com lligar coneixement psicològic i social i processos de canvi social**. El principal element a partir del qual no es pot dissociar coneixement de praxi social transformadora és l'experiència de la persona.

L'experiència és un tipus de coneixement local i situat (en un moment, en una condició, en un espai), resultat de pràctiques localitzades en què està implicada la persona. Només des d'aquest tipus de coneixement és possible generar una praxi transformadora fidel a la parcialitat i situació de cada persona. És a dir, només des d'aquest tipus de coneixement es pot deixar de ser relativista absolut.

El projecte científicopolític de les epistemologies feministes és aquell en què el que és personal defineix el que és teòric, la qual cosa **transforma la ciència en una política de l'experiència**. Això representa un moviment de recobrar i construir valors de coneixement que han estat suprimits o subjugats per altres epistemologies de les ciències psicològiques. Però, tot i així, les mateixes autores ens adverteixen que “no hi ha visions innocents”, que fins i tot les versions subjugades necessiten ser “desconstruïdes”.

2.4. Condicions de producció i possibilitats d'una pràctica reflexiva en el coneixement psicològic

Els estudis sobre el coneixement psicològic i social al llarg dels últims cinquanta anys han passat per diferents moments:

1) Eren estudis socials realistes i els factors psicosocials eren tractats com a errors de la ciència, l'efecte dels quals sobre els resultats dels experiments i els estudis fets no podia suprimir o invalidar.

2) Amb el programa fort de la sociologia de la ciència, i principalment la introducció de l'anàlisi del discurs i la seva desconstrucció, es comença a sotmetre a examen el coneixement científic construït. Alguns autors, com Woolgar, s'interessen per interrogar-se sobre els mètodes utilitzats en la construcció de coneixement científic; això representa una forma de reflexivitat simultània als continguts de la investigació.

3) Posteriorment, es va introduir el terme *reflexivitat* com una nova manera de prendre consciència dels efectes que produeix l'investigador en la investigació i, com a conseqüència, com una necessitat d'escriure i transmetre en formes noves els continguts de la investigació. Per això, alguns autors parlen de “noves formes literàries d'escriptura” del coneixement científic.

Les epistemologies feministes...

... són perspectives teòriques que provenen de diferents disciplines (ciències socials, biologia, estudis socials sobre ciències naturals...) que es preocupen per la relació de gènere i coneixement científic, així com per trobar propostes de canvi i acció social.

Què vol dir desconstruir?

Es tractaria de qüestionar o minar la interpretació convencional que es dona a un text o a un discurs social. Consistiria, doncs, a descobrir significats alternatius o ocults en aquell discurs o text mitjançant l'anàlisi de les fissures, inconsistències i contradiccions (Collier, Minton i Reynolds, 1991).

Lectura complementària

Iranzo, J. M., Blanco, J. R., González, T., Torres, C., i Cotillo, A. (coord.) (1995). *Sociología de la Ciencia y la Tecnología*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

2.4.1. Principis de la pràctica reflexiva

Cal que distingiu l'assoliment d'uns principis que permeten l'emergència de la pràctica reflexiva:

El context d'interacció com a unitat de sentit i significat.

El context es defineix com a conjunt de condicions i situacions immediates que envolten els actors locals i que marquen significats i identitats, però, a la vegada, el mateix context es va constituint per la negociació de significats que imprimeixen els actors que interactuen. Schutz denomina aquesta negociació "intersubjectivitat", com un espai en què les persones estableixen el món comú de significat compartit per a poder interactuar i comunicar-se, en què les persones ajusten constantment les subjectivitats recíproques a partir d'indicacions a si mateixes i d'avaluar-se com ho farien respecte a l'altre.

Bajtín ens explica com en aquesta *interacció* es constitueix un procés dialògic en què "jo" puc tenir la recognició dels meus valors mitjançant la trobada i la connexió amb l'altre.

Els etnometodòlegs estudien aquest *context* fent visibles els detalls que s'expliquen intersubjectivament: en les converses o escrits, en l'ús de materials, etc., detalls que constitueixen processos productius de significats.

Aquests processos els denominem "etnomètodes". En posarem un exemple:

Agnès era un transsexual que va escollir convertir-se en dona i ser operat. Mitjançant les conversacions mantingudes per l'investigador amb ella, el primer ens va mostrar com Agnès havia d'exhibir contínuament, en totes les activitats quotidianes, els trets culturals de dona "normal". Es tractava d'una realització pràctica mai acabada, ja que ella no tenia destresa rutinària de la feminitat i havia de controlar constantment les seves actituds i comportaments per a exhibir-se com a femenina. Agnès havia de vigilar aquesta presència de si mateixa i declarar-se a cada moment com a dona amb el fi de semblar un cas real (traduït i adaptat de l'original, Garfinkel, 1967).

El subjecte com a agent actiu

En l'apartat "El subjecte d'estudi de la psicologia com a subjecte actiu i auto-reflexiu" es desenvolupa aquest punt, així com també en la resta de mòduls.

La comprensió: context i continuïtat

Fer intel·ligible un fet, una situació, és establir un moviment continuat des de la globalitat d'un marc interpretatiu, text de significats o present, cap als elements que componen aquest marc o text, de manera que cadascun participa de la construcció del significat global, que confereix significat a l'element.

Aquest marc interpretatiu està condicionat per les posicions dels actors dins d'una tradició històrica i cultural. Gadamer l'anomena "horitzó interpretatiu".

Lectures complementàries

Schutz, A. (1962). *El problema de la realitat social*. Buenos Aires: Amorrortu, 1974.

Blumer, J. (1991). *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*. Madrid: Alianza.

Horitzó interpretatiu

És el marc interpretatiu d'una persona que està condicionat per les posicions dels actors dins d'una tradició històrica i cultural que és la que crea categories sociohistòriques de coneixement de les quals es desprenen les seves interpretacions (Gadamer, 1991).

Així, un actor no es pot situar completament fora de la seva tradició per a analitzar-la com si fos un objecte, perquè és precisament aquesta tradició la que configura com a persona (“seria com l’ull que es mira a si mateix”). Els prejudicis d’una persona formen part constituent d’aquest marc interpretatiu que fa servir. Són més que els judicis; de fet, són la seva realitat històrica.

Llavors, el que sí que pot fer l’actor és buscar un instrument (mirall, per exemple, en el cas de l’ull) que el situï en un altre nivell de consciència del seu “horitzó interpretatiu”. Aquest instrument, en coneixement psicosocial, pot ser **una pregunta o un problema** que alteri el flux quotidià de tradicionalitat, i s’aconsegueix, bàsicament, quan portem el passat, la **història, fins al nostre present**. Com diu Gadamer, “la distància històrica supera la tradició mitjançant la seva pròpia mediació”. Això equival a tenir “consciència històrica”. És a dir, adonar-nos que la manera d’entendre les coses i les persones respon a les influències vingudes d’un procés de convivència humana durant segles i segles amb les seves ideologies implícites.

Habermas, teòric crític, parla d’un mode de comprensió o hermenèutic de coneixement basat en la col·lectivitat i la interdependència d’individus que comparteixen experiències similars dins d’una estructura social i organitzativa. Ell l’anomena “acció comunicativa”. En aquest tipus d’acció, l’èmfasi es posa en la **reciprocitat i la mutualitat de la interacció social**, de manera que **normes i acords sorgits** són compresos pels participants.

Focalitzant una situació més microsòcial o local, els etnometodòlegs expliquen la possibilitat de comprensió gràcies al context i la continuïtat. Expliquen el context com una propietat que es dona entre persones que conversen en un temps, lloc, ocasió social, amb un comportament, gestos, etc. La continuïtat és el desenvolupament, la transmissió d’aquests contextos a altres moments.

Així, quan, per exemple, la mestra explica als alumnes uns continguts d’assignatura molt complexos fent referència a recapitulacions i resums d’altres continguts que ells coneixen perquè van ser tractats en classes anteriors (coneixement compartit), porta al present contextos passats que són els que permetran de donar sentit als nous coneixements. O la decisió que una persona prengui sobre “què fer en una situació concreta” està impregnada per altres decisions preses prèviament i, a la vegada, aquesta nova decisió també “condicionarà” o impregnarà decisions futures sobre el mateix tema.

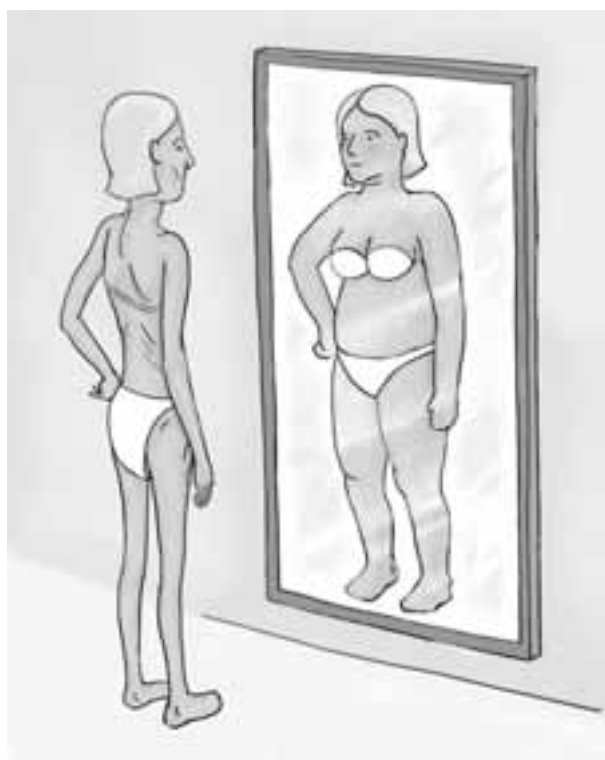
Cal destacar especialment que, des d’una perspectiva psicosocial crítica, l’objectiu de la comprensió no són els fenòmens en si, sinó els seus efectes.

La paradoxa del pensament i l’acció social

Quan ens intentem “mirar *amb* i *en* els ulls dels altres” per a tenir consciència de nosaltres mateixos, entrem en una relació circular, paradoxal.

Lectura complementària

Gadamer, H. G. (1991). *Verdad y método. Fundamentos de una hermenéutica filosòfica*. Salamanca: Sígueme.

El que importa no és la visió del mirall, sinó els efectes o conseqüències que comporta per a aquesta persona.

Paradoxal o paradoxa...

... fa referència a un pensament o objecte que conté dos termes contradictoris, però que no ens permet l’elecció d’un, de manera que no se’n pot cancel·lar la contradicció en intentar de construir-ne la unitat.

Per què?

Perquè la nostra consciència es constitueix en un “pensament sobre el propi pensament” i, per tant, necessita un llenguatge per a poder-se reflexionar. Morin (1988) compara la consciència com un mirador que permet al subjecte de mirar-se des d’un punt de vista distant sense, per aquest motiu, deixar d’estar en l’interior de si mateix. Es tractaria d’una metaconsciència mediada pel llenguatge i la cultura. Aquesta metaconsciència es pot dur a terme simultàniament al transcurs de l’acció o *a posteriori*.

Tanmateix, en tots dos casos es donen unes condicions que creen una situació paradoxal:

1) El llenguatge està carregat de significats i intencions. Els significats i les intencions tenen el seu origen en l’acció social, en el contacte amb els altres (interacció), amb el fet de saber i preveure el que esperen de mi i jo d’ells, i amb altres característiques contingents al context en què passa. És a dir, **algun fet extern a mi em modifica la situació** cada vegada que intento “aprehendre-la”.

2) En el procés de pensament no es distingeix el mateix procés de la producció del producte, és a dir, quan jo penso sobre mi o sobre fenòmens socials produeixo uns efectes sobre aquestes entitats, les modifico: el resultat del que són *després* ja no és el mateix que el que eren *abans* de la meva reflexió.

La dilució dels límits subjecte-objecte

La diferenciació cartesiana ment-cos, subjectiu-objectiu és l’herència de l’època moderna. Aquestes dicotomies han dominat el coneixement psicològic fins a l’actualitat. Com hem dit en punts anteriors, sostenim que hi ha un món real que no depèn dels qui busquen conèixer la seva naturalesa i que permet d’establir les categories subjecte-objecte, ja que el món continua essent, essencialment, el que és, al marge de la visió de l’agent cognoscent. Això té com a conseqüència un alt poder del coneixement i autoritat del que és científic sobre els objectes i subjectes estudiats.

“principi d’incertesa”

Jesús Ibáñez ens parla del “principi d’incertesa” en física: “Quan intentem de determinar la posició d’una partícula (corpuscle), indeterminem l’estat de moviment (ona), i viceversa. Corpuscle i ona són la mateixa matèria però en repòs o en moviment, respectivament”.

Quadres de dones pintats amb diferents visions, estils i tècniques

Amb això no afirmem que el món real no té existència. És possible, però, repetir, que nosaltres només el puguem “aprehendre” mitjançant la mirada dels subjectes, dels investigadors.

Molts antropòlegs han posat en evidència que, quan l'etnògraf o investigador fa un relat etnogràfic, poques vegades mostra el diàleg que es dona entre ell i els informants, només es presenta una relació en què l'etnògraf sol desaparèixer, operar com una veu invisible, no identificable, però, això sí, de molta autoritat, i conferir entitat a l'experiència dels informants.

Amb això establim les bases de l'objectivitat mitjançant recursos de distanciament, per a “no contaminar” de subjectivitat el que és científic. Però, a més, creem un text tancat al dialogisme, a la possibilitat de ser llegit o entès sota registres diferents. Creem un text reduccionista i empobrit, amb escasses possibilitats d'experimentar amb les pròpies descobertes –tant l'autor o investigador, com els lectors o auditoris possibles.

3. El subjecte d'estudi de la psicologia com a subjecte actiu i autoreflexiu

3.1. Subjectes i objectes d'estudi de la psicologia

A part de les idees desenvolupades en el mòdul "Introducció al desenvolupament sociohistòric del coneixement psicològic científic. Societat, història, psicologia i subjectivitat", considerem necessari remarcar algunes qüestions en relació amb el "subjecte autoreflexiu".

En l'apartat "Característiques del coneixement psicològic. Definicions i conceptualitzacions" hem vist que l'objecte psicològic es caracteritza per tenir una dimensió hermenèutica. Per tant, la creença en la separació subjecte-objecte comporta una ideologia tant de l'objecte com del subjecte. L'objecte és probablement el que més es resisteix a aquesta condició de dilució o reconceptualització a causa de la força amb què el realisme impregna la nostra manera de pensar (és difícil acceptar la idea que no hi ha objectes naturals, que els objectes són com són perquè nosaltres els fem així).

També hem mostrat que el subjecte és una objectivació produïda mitjançant pràctiques socials i discursives, concretament les denominades "tecnologies del jo" o dispositius de poder. La subjectivitat es construeix en les experiències, depenent dels discursos disponibles i de com el subjecte la interpreta lligada a un discurs o a un altre.

Potser els plantejaments de Fox Keller ens donen més llum per a explicar aquesta qüestió de com el subjecte interpreta i lliga un discurs o un altre. Aquesta investigadora feminista parteix de supòsits psicoanalítics i es planteja com "**objectivem l'altre**", quins efectes produeix i com es pot reutilitzar per a la pràctica científica o interventiva. Proposa una mena d'"objectivitat dinàmica" similar a una empatia, una forma de coneixement de les altres persones no exclusivament racional, sinó que recorre als sentiments i les experiències per tal d'enriquir l'enteniment de l'altre. Es parteix de l'existència d'un espai potencial entre "jo" i l'"altre", el que passa és que el límit traçat per totes dues entitats es difumina en tractar d'assolir una experiència empàtica, permetent un salt creatiu entre coneixedor (o investigador/a) i conegut (o investigat/da). A la vegada, mantenir aquesta continuïtat "jo"- "altre" ens proporciona un fre contra la tendència a controlar o contenir l'"altre", o bé el desig de ferir-lo o destruir-lo.

"[...] I el què és més important, serveix per a promoure una diferenciació (que no és la capacitat de distingir-se o separar-se, sinó una manera particular d'estar connectat amb els altres. Pressuposa una alternativa a la simbiosi, d'una banda, i a l'alienació, de l'altra" Traduït i adaptat de l'original: Fox Keller, Evelyn (1991). *Reflexiones sobre género y ciencia*. València: Edicions Alfons el Magnànim (Generalitat Valenciana), 115.

Situació de l'investigador interventor

Nosaltres, com a psicòlegs, formem part de la realitat sobre la qual operem. No solament *no ens hem* de situar en una posició d'exterioritat, sinó què *no ho podem fer*.

Una vegada hem posat l'accent sobre l'investigador o interventor des de la perspectiva de subjecte-objecte de la psicologia, cal remarcar unes idees:

- 1) Ara el nostre paper com a científics deixa de ser passiu quant a la producció de coneixement (ja no som "polidors de miralls que reflectim la realitat", sinó que seleccionem, elaborem i expliquem aquest coneixement, aquesta informació).
- 2) Inevitablement i constantment interpretem i construïm d'una manera particular les realitats psicològiques que presentem, malgrat que no perdem el rigor en la feina.
- 3) Aquest paper ens remet a tenir en compte o preveure les conseqüències a què pot portar el tipus de coneixement produït i els efectes socials sobre les persones i les coses que provoca (encara que molts no poden ser controlats). Això ens introdueix en les qüestions de poder del coneixement científic i en la responsabilitat i la cura que hem de tenir en enunciar les coses.
- 4) D'aquesta manera, l'objecte de coneixement passa a tenir una relació indissociable amb el subjecte de coneixement, és a dir, com a investigadors ens podem "objectivar" o sotmetre a un procés reflexiu.

3.2. Els subjectes i la seva capacitat agènica

El subjectes som capaços de construir procediments propis i experiències subjectives que donen sentit a les situacions socials en què ens impliquem. Amb això, assumim la imatge de persones moralment responsables de les pròpies actuacions. Ni els sistemes de regles interioritzats en la nostra vida quotidiana no constitueixen una font de determinació del comportament.

La interacció que estableixen les persones és la base sobre la qual s'estableix aquesta capacitat. Es defineix com un procés en què constantment es dona certa improvisació i atzar per la naturalesa interpretativa. És a dir, les accions queden desproveïdes de significat estable, han de ser reinterpretades en el curs de la interacció i el context, el resultat és que els significats atribuïts a les accions també són susceptibles de ser reformats.

Podem considerar el paper del científic com el d'un "provocador social"?

Els participants construeixen junts, durant la interacció, la pertinença del context i seleccionen els elements que necessiten en aquell moment.

Pattern

Coulon descriu un *pattern* com una categoria de sentit basada en l'experiència social i en estat de renovació continu que és relatable, descriptible.

És per això que assoleix importància el coneixement de les estructures subjectives de l'experiència de les persones, per la qual cosa es requereix analitzar la

manera com elaboren el significat en el curs de les activitats pràctiques de la vida quotidiana mitjançant un **raonament pràctic**. Els etnometodòlegs denominen aquestes estructures *pattern*.

En aquestes seqüències veiem com els actors "marquen" límits en els intercanvis, comportaments gestuals i verbals, que actuen com a indicadors de la situació i permeten als actors d'orientar-se en el context que creen.

Com a éssers humans tenim la capacitat d'"autodirigir" les nostres conductes sobre la base de raons o valors, i no de causes universals o fets. El significat de l'acció ve donat pel sistema d'intencions i motivacions que cristal·litzen en la interacció, per tant, són punts de comprensió per al coneixement.

El sentit vindrà donat pel següent:

- 1) Un procés d'interpretació basat en claus socialment compartides,
- 2) un saber de sentit comú, i
- 3) les mateixes manifestacions i versions que els interactuants facin sobre la seva acció.

3.3. El subjecte envers el món: la seva dimensió psicològica i autoreflexiva

3.3.1. Autoreflexivitat

Mead (1934) descriu la persona en termes interactius i estableix una forma dialèctica entre el que denomina “mi” i “jo”. El “mi” l’entén com un conjunt d’actituds dels altres, de la comunitat, que cada persona interioritza com a pròpies. D’aquesta manera, per a tenir consciència d’un mateix, s’ha de tenir l’actitud de l’altre interioritzada i així saber “què ha de fer”.

El “jo” és la reacció de la persona a l’actitud de la comunitat. És un canvi que no es troba present en la seva experiència fins que no té lloc. Només després d’haver actuat sabem què hem fet. Per tant, la innovació de la persona es troba en l’acció, no és anticipable ni observable més que *a posteriori*.

Així, la novetat apareix en l’acció del “jo”, però l’estructura, la forma de la persona, és convencional.

Des de perspectives interaccionistes, el subjecte experimenta un procés d’**interiorització d’un “altre” rellevant per al “jo”**, en el sentit que aquest “jo” es comença a veure a si mateix des de fora, s’objectiva la seva experiència i assolix autoconsciència.

Els etnometodòlegs i els interaccionistes conceben la capacitat reflexiva de les persones com una cosa que ens constitueix en agents dels nostres actes. L’autoconeixement que ens possibilita permet de modelar la nostra manera de ser i modifica alguna de les fonts de determinació que ens constitueix com a tal.

Des de les *epistemologies feministes* es reivindica el “**subjecte del desig**”, prenen la part del subjecte vinculada al desig com una part de l’acció discursiva instal·lada en l’espai micro, psicològic, en l’espai de la quotidianitat. Aquests desitjos no tenen res d’essencial, és a dir, no són “desitjos vertaders”, ja que no són anteriors a les relacions socials, sinó què, precisament, estan predeterminats per les mateixes relacions socials i culturals. Malgrat això, conviuen amb nosaltres de manera inconscient i són una gran força que sosté l’activitat de pensar i actuar en els subjectes.

Jesús Ibáñez reivindica el **subjecte relatiu/reflexiu** com aquell que altera la realitat i s’altera a si mateix, malgrat que pensa que els subjectes no fan la història en el sentit que el que passa no té a veure amb el que intenten aquests subjectes.

Tomás Ibáñez diu que el subjecte, en estar inserit i ser un component de la realitat que estudia o pretén conèixer, en la mesura que afegeix elements al coneixement i el modifica, es **modifica a si mateix** i/o a aquells que comparteixen

Podem utilitzar el símil...

... del nen que es comença mirant a si mateix amb la mirada de la seva mare (o pare) i comença a mantenir una conversa amb si mateix interioritzant els missatges i les paraules del seu progenitor, es parla a si mateix –fins i tot en veu alta– com li parlen a ell.

El quadre de Las Meninas...

... de Velázquez resulta un símil que pot ser utilitzat com un magnífic exemple del paper de qui investiga, qui pinta, etc. Aquí, el pintor (Velázquez) s’ha pintat dins del quadre, s’ha pintat pintant la família reial. La seva imatge pintada mira cap a l’espectador del quadre, com remetent-lo a mirar el quadre amb Velázquez a dins. Alhora, en el quadre –o pintura– hi ha un mirall que reflecteix la “realitat” externa que s’està pintant: són les siluetes que es presenten com imatges borroses de la família reial (realitat externa).

aquest coneixement i, en la mesura que es modifica a si mateix o als altres, **també modifica la realitat**. Ibáñez afirma que la realitat resulta inevitablement afectada pel coneixement, però no és modificable a propòsit a partir del coneixement.

“Vaig fer un estudi sobre els usuaris d’heroïna. Al començament tenia la idea preconcebuda que els seus sentiments eren diferents dels dels no usuaris, ja que els terapeutes m’havien dit que s’alteren considerablement per l’ús de la substància i les condicions de vida. Quan vaig veure que en les primeres entrevistes una noia usuària se’m va posar a plorar perquè se sentia molt culpable de com estava tractant els seus pares, vaig començar a pensar i creure que es podia assemblar a qualsevol de nosaltres sense consumir heroïna.”

Traduït i adaptat Albertín, P. 1999 *Consumir heroïna: relaciones, significados y vida quotidiana*; Extracte diari de camp, p. 4).

Com a conclusió, l’autoreflexivitat és la capacitat que tenim de fer el següent:

Integrar tant el “subjecte que investiga o intervé” com el “subjecte que és investigat o intervingut”, i que en aquest cas estan localitzats en la mateixa persona, que som nosaltres. Això representa “posar-nos al costat *dels que* investiguem o amb els que intervenim”, i visibilitzar la nostra presència, els nostres actes, les nostres emocions en relació amb els altres subjectes-objectes amb què ens impliquem.

A més, aquesta capacitat pot anar acompanyada d’una invitació al lector o l’espectador de “visualitzar” les accions que desenvolupem en diferents situacions socials.

Tot això situa la reflexivitat “**fora**” del subjecte, en l’espai intersubjectiu, en l’espai produït entre “jo” i l’“altre”, i la deslliga de tot qualificatiu d’individualista, psicologista o narcisista amb què a vegades s’identifica. Al mateix temps, aquest espai intersubjectiu permet un espai d’infinides possibilitats de definició dels subjectes i objectes socials, malgrat que portin una “marca” o definició generada en un procés sociohistòric (com per exemple la “marca” d’homosexual). 🗨️

3.3.2. Formes d’autoreflexivitat

Shön (1992) ens presenta dues formes d’autoreflexivitat, que anomena:

- 1) Reflexió en l’acció, i
- 2) reflexió sobre l’acció.

1) La **reflexió en l’acció** comporta una sèrie de moments i passos:

1r.) Es donen respostes espontànies i rutinàries apreses. El coneixement en l’acció és tàcit, formulat espontàniament sense una reflexió conscient i, a més, funciona produint els resultats esperats en tant que la situació es mantingui dins dels límits del que hem après a considerar com a normal.

Carme Treppte,...

... en un treball que va fer amb mares i nens turcs escolaritzats a Alemanya, va mostrar una trampa que generaven certes informacions: donar informació, explicar la cultura dels altres (història de Turquia, el Líban, etc.), va provocar que la població d’acollida (“autòctons”) que la va rebre acabés estereotipant més l’altre (població immigrant o nouvinguda). Va veure que més que treballar en un àmbit cognitiu **es requeria experimentar la convivència amb l’altre**, el fet de treballar sobre qui són els “autòctons” en relació amb els “altres” per a canviar actituds i comportaments xenòfobs.

Treppte, C. (1997). *Aprender también quiere decir levantar puentes: niños y madres turcos de camino hacia el pupitre*. Girona: Grups de Recerca i Actuació sobre Minories Culturals i Treballadors Estrangers.

2n.) Les respostes rutinàries produeixen una sorpresa o resultat inesperat que no correspon a les categories del nostre coneixement en l'acció. Per exemple, jo em sorprendre de la reacció inesperada i airada del meu interlocutor davant d'un comentari que li faig.

3r.) La sorpresa condueix a una reflexió dins de l'acció present, la reflexió és conscient, encara que no es produeixi per mitjà de paraules. El nostre pensament se centra sobre el fenomen que ens sorprèn i, simultàniament, sobre si mateix.

4t.) La reflexió en l'acció té una funció crítica: per exemple, pensem sobre el pensament que ens va portar a aquesta situació de conflicte amb un interlocutor, i durant el procés podem reestructurar estratègies d'acció, comprensió del fenomen o maneres de formular la qüestió. En el mateix exemple ens podríem preguntar: per què l'he fet sentir tan malament? Li he ferit el sentiment d'autoestima?

5è.) La reflexió dóna lloc a l'experimentació *in situ*. Ideem i provem noves variacions per a explorar els fenòmens observats, verificar-ne la comprensió provisional o afirmar els passos iniciats. Un exemple seria fer-li un comentari positiu sobre la seva persona, demanar-li disculpes o preguntar-li per què s'ha sentit tan malament.

El que distingeix la reflexió en l'acció d'altres tipus de reflexió és la rellevància immediata per a l'acció.

2) La reflexió **sobre l'acció** representa recórrer a la memòria que guardem sobre la reflexió en l'acció. Els moments que comporta són els següents:

1r.) Concentrar l'atenció sobre la interacció en curs com un objecte de reflexió en si mateix.

2n.) Descriure i interessar-se pel propi coneixement en l'acció que, en gran mesura, un posseeix de manera tàcita.

3r.) Reflexionar sobre com l'altre comprèn les qüestions fonamentals que un interlocutor vol transmetre i l'altre vol entendre.

4t.) Reflexionar sobre les teories interpersonals implícites que s'han instal·lat en el procés de la comunicació.

5è.) Comprovar el que un ha entès o comprès sobre el coneixement en l'acció i el plantejament de la interacció de l'altre. Comprovar el que l'altre ha aprofitat dels intents d'un per a comunicar.

Quan reflexionem sobre l'acció, de manera que n'hem produït una bona descripció verbal, o reflexionem sobre la nostra reflexió en l'acció, som capaços de reflexionar sobre la descripció resultant i comença un diàleg de pensament en què cada vegada ens convertim en un actor més expert.

Podem observar el quadre següent per a entendre els diferents nivells de reflexivitat:

Procés de disseny o acció portada a terme
Descripció del procés de disseny o acció
Reflexió sobre la descripció del procés de disseny o acció
Reflexió relativa a la reflexió sobre la descripció del procés de disseny o acció

Reflexió en l'acció

Aquesta capacitat sembla que té molt a veure amb la manera com aprenem les nostres destreses. Schön ens posa l'exemple de com un professor de tennis conegut seu sempre comença intentant d'ajudar els seus alumnes a aconseguir la sensació de "copejar la pilota correctament". Una vegada han reconegut aquesta sensació, la gaudeixen i l'aprenen a distingir de les diverses sensacions associades amb "copejar la pilota malament"; comencen a ser capaços de detectar i corregir el seus propis errors. Tanmateix, normalment no poden, i no ho necessiten, descriure com és la sensació o per quins mitjans es produeix reflexió.

El mateix li passa a un metge competent...

... quan reconeix, a vegades, una determinada malaltia en el mateix moment que la persona afectada entra al seu despatx. El reconeixement es produeix immediatament i de manera global i, encara que el metge pot descobrir en un examen detingut una sèrie de raons per al diagnòstic, li resulta impossible dir amb precisió quins van ser els indicis que van desencadenar el seu judici immediat.

4. Aplicacions i implicacions per a la intervenció psicològica i social

4.1. Naturalesa de la intervenció psicològica i social

Podem considerar que la intervenció psicològica és la resposta guiada per una perspectiva teòrica i metodològica que preexisteix en l'investigador o intervingent davant d'una situació que requereix que posi en pràctica eines i recursos de diferent ordre.

Ibáñez i Iñiguez (1996) exploren les diferents perspectives d'aplicació de la psicologia, especialment en el terreny de la psicologia social, i destaquen tres concepcions que constitueixen "fal·làcies aplicades" del coneixement:

1) La concepció "**representacionista**" del coneixement, en què la realitat constitueix clarament la font de la teoria i qualsevol teoria "científica" s'ha de nodrir fonamentalment de la realitat a la qual es refereix, amb la màxima objectivitat i empirisme.

2) La concepció "**aplicacionista**" del coneixement, en què es dóna una separació clara entre l'investigador o psicòleg orientador i el psicòleg expert en aplicacions. Aquest psicòleg expert es nodreix del coneixement científic per a articular amb perícia els mitjans que permetran d'assolir les finalitats pràctiques que se li encomanen.

3) La concepció "**externalista**" de la pràctica. Es diu que el professional de la psicologia orientat envers la intervenció utilitza el seu saber per a diagnosticar els problemes socials i contribuir a resoldre'ls. De la mateixa manera que en la investigació, la intervenció pràctica ha de ser un "procés sense subjecte" en què la impersonalitat garanteix la imparcialitat i la no-implicació emocional i, per tant, la màxima objectivitat i neutralitat en la intervenció.

Davant d'aquestes concepcions, defensem tres maneres alternatives per a entendre la intervenció:

1) Concebre les **teories en la seva funció generativa**. Les teories i conceptes originats pel coneixement científic s'infiltraen a poc a poc en les percepcions més íntimes de la gent, en els actes més insignificants, en les nostres emocions, i "condicionen" la nostra visió del món en l'àmbit de la vida quotidiana. Qui no utilitza expressions com "soc addicte al treball", "estic deprimit", "té un complex d'Èdip", etc. per a indicar una necessitat, un estat d'ànim?

Aquests conceptes i teories elaborats per la ciència són reapropiats per la gent, que els fa seus i els integra en el seu camp representacional. La teoria ja és una

Lectura recomanada

Ibáñez, T., i Iñiguez, L. (1996). "Aspectos metodológicos de la Psicología Social Aplicada". A Alvaro, J.L., Garrido, A., i Torregrosa, J.R. (coord.) *Psicología Social Aplicada*. Madrid: McGraw-Hill.

praxi i exerceix una eficàcia directa sobre la modificació de l'activitat humana. També la creació de certes categories conceptuals contribueix a fer que prenguin cos i es consolidin psicològicament i socialment diferents tipus d'identitats: boig, homosexual, etc.

En aquest sentit el teòric és, sobretot, un “creador de discursos” amb capacitat de modificar la realitat social.

2) **L'autonomia de la pràctica** en relació amb la teoria. Encara que saber pràctic i saber teòric són igualment racionals, no utilitzen el mateix tipus de racionalitat. El *saber pràctic* parteix de la mateixa pràctica i hi acaba, i la pren com a marc de referència. Les regles s'estableixen sobre la base dels casos particulars i es verifiquen sobre ells. Es tractaria d'un “saber fer”.

Per exemple, penseu quan un cirurgià ha d'aplicar una tècnica quirúrgica, quan un psicòleg ha de conduir una entrevista per a diagnosticar un cas, etc. Hi ha unes regles i formes correctes recolzades per teories, però cal “saber fer”, improvisar, alterar, modificar el curs de l'actuació segons les característiques i vicissituds d'aquell cas concret.

Saber pràctic

3) **El caràcter endogen de la pràctica.** La naturalesa hermenèutica de les situacions psicològiques fa que el psicòleg, que vol resoldre una situació problemàtica per a satisfer les persones que la pateixen, hagi d'entrar en la situació i viure-la des de dins, tant en la fase diagnòstica com en la terapèutica. Els criteris dels professionals poden no coincidir amb els de la població tractada.

Les intervencions generen una sèrie d'efectes imprevedibles. El psicòleg surt transformat després de cada intervenció, i aquesta transformació s'expressa en termes d'increment d'experiència, de millora del seu “saber fer”. La realitat modificada per la intervenció modifica, a la vegada, la relació que hi ha entre la realitat social i el psicòleg.

Malgrat que la teoria psicològica i social no és predictiva ni descriptiva de la realitat, ni s'estableix sobre una base empírica a partir de la qual pugui ser corroborada o refutada, la seva funció és generar dubtes sobre les “evidències” inqüestionables, plantejar preguntes fonamentals sobre la psicologia i la vida social actual, contribuir a trencar esquemes establerts i engendrar, mitjançant la tasca crítica, alternatives d'acció innovadores que permetin de desenvolupar noves relacions socials.

D'aquesta manera, quan el psicòleg que intervé defineix un problema, selecciona un punt d'atenció al voltant de l'objecte d'intervenció i s'organitza guiat pel sentit de la situació, la qual cosa facilita la coherència i marca una direcció per a l'acció. En aquest sentit, la definició de problema és un procés ontològic, una manera de construir el món, un camí que ens permetrà d'arribar a uns resultats i no a uns altres, similar a la ruta impresa dins d'un laberint.

4.2. Models d'investigació i models d'intervenció psicosocial

Diferenciem models d'investigació de models d'intervenció, malgrat que tots dos són maneres d'assolir coneixements i de provocar accions sobre el camp en què actuem. Potser la diferència fonamental seria que en els primers, els d'investigació, no es dona el disseny d'un programa específic d'actuació en relació amb el tema, mentre que en els segons sí que hi ha programa.

4.2.1. Models d'investigació

Ibáñez i Iñiguez (1996) assenyalen tres models psicosocials d'investigació, els dos primers prototípics d'una posició "externalista", el tercer –qualitatiu– incorporant una nova sensibilitat:

- 1) Investigació avaluativa
- 2) Investigació per indicadors
- 3) Investigació qualitativa

1) L'espai privilegiat és l'**avaluació de programes**. Aquesta avaluació de programes té com a objectius principals l'anàlisi de l'adequació dels resultats finals i objectius proposats pel programa, l'eficàcia dels mètodes i les tècniques posats en joc, certa prospectiva sobre efectes no previstos i una anàlisi dels costos i l'ajustament pressupostari. La determinació de l'efectivitat del programa, per a alguns, o de l'impacte i la rellevància, per a d'altres, acostumen a ser les dimensions sobre les quals es duu a terme l'avaluació.

En aquest àmbit de l'avaluació, ha primat l'ús de mètodes quantitativs, en particular els experimentals i quasiexperimentals amb l'acompanyament de tècniques d'anàlisi estadística molt sofisticats. En conseqüència, en la tasca del professional de l'avaluació predomina el **model "tècnic"** sobre el compromís ètic i/o polític.

2) La **investigació i avaluació per indicadors** apareix quan se'n perceben els avantatges en la descripció i comunicabilitat de processos i fenòmens socials altament complexos. La possibilitat de reduir-ne tot el contingut significatiu en una expressió simple, nítida, transmissible, conduirà a un intent massiu de simplificació de les realitats socials. Malgrat això, la principal dificultat en el desenvolupament d'aquest tipus d'investigació ha estat la desatenció de la teoria com a marc necessari per a la interpretabilitat i comprensió d'aquests processos socials.

3) La **investigació qualitativa** es caracteritza per la seva atenció sobre quatre dimensions:

a) Dimensió històrica. La definició d'un objecte d'investigació no pot ser aliena a la història que l'ha constituït i que el defineix.

Lectura complementària

Silverman, D. (1993).
Interpreting Qualitative Data.
Londres: Sage.

b) Dimensió cultural. Cada procés està emmarcat en un entorn cultural particular, l'intersubjectiu col·lectiu, el sistema de normes i regles que cada cultura ha anat construint li dóna unes particularitats diferencials de la resta que no poden ser ignorades.

c) Dimensió política. Tota investigació o pràctica social s'emmarca en un context polític concret. És més, diríem que tota pràctica és política. La investigació qualitativa proposa explicitar aquestes qüestions, les quals són afavoridores o inhibidores del canvi social.

d) Dimensió contextual. La investigació ha de considerar el context social i físic en què es produeix. El context és el resultat de múltiples elements, processos i accions, entre les quals ressalta l'acció col·lectiva dels participants.

A més, tota investigació en la pràctica hauria de ser participativa en diferents graus o diferents nivells d'implicació de les persones en els processos sobre els quals es vol intervenir, incloent-hi l'investigador.

4.2.2. Models d'intervenció

Marisela Montenegro (2001) fa una classificació sobre les formes d'intervenció psicosocial vigents actualment:

- 1) Intervencions dirigides
- 2) Intervencions participatives
- 3) Intervencions situades

1) Les **intervencions dirigides** diagnostiquen les situacions psicosocials com a "desigualtats socials", de manera que consideren col·lectius exclosos o en risc d'exclusió de recursos econòmics, socials i culturals. Aquesta intervenció es fa a partir de la demanda d'aquests mateixos col·lectius, o d'altres organitzacions que funcionen com a interlocutores de grups amb problemes socials: serveis socials, cooperació internacional, organitzacions no governamentals.

La intervenció es fa sota el principi de responsabilitat (dels estats, d'altres col·lectius més ben situats, etc.) i de solidaritat ("protegir qui està pitjor que nosaltres"). L'actuació es fa mitjançant la ingerència de professionals, financers, institucions de seguretat social, polítiques socials, etc. en els contextos problemàtics. La intervenció busca adequar o normalitzar aquest espai problemàtic fent ús de coneixements i tècniques desenvolupats en àmbits científics i d'experiència professional (suport social, grups d'autoajuda).

Aquest tipus d'intervenció no pretén transformar aspectes socials substantius quant a les condicions de producció d'aquestes carències o necessitats, sinó resoldre aspectes puntuals problemàtics de manera que es pugui aconseguir una millor integració de les persones afectades a la societat amb un equilibri dels desperfectes ocasionats pel sistema.

Lectura recomanada

Montenegro, M. (2001). *Conocimientos, Agentes y Articulaciones: una mirada situada en la intervención social*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Joan Pujol. UAB.

2) Les **intervencions participatives** es diferencien, principalment, de les dirigides perquè consideren el grup o col·lectiu afectat com a interlocutor i actor privilegiat per a la transformació social. Fan èmfasi en el fet que les persones que estan afectades pels problemes socials han de ser part de la solució d'aquests problemes. Per tant, el disseny, execució i avaluació dels programes i accions es fa a partir del diàleg entre les persones que intervenen i les persones afectades per problemes concrets.

Les perspectives participatives proposen que tant el coneixement científic (propi dels agents externs) com el coneixement popular (dels grups comunitaris o col·lectius amb què es treballa) ha de ser igualment rellevant en processos d'acció social concrets. El diàleg en què es comparteixen els diferents coneixements permet d'elaborar una comprensió de la forma de vida de les persones amb què es treballa i, a la vegada, produir processos de "conscientització" i apoderament (*empowerment*).

Els professionals que intervenen a partir de models participatius actuen com a "catalitzadors socials" de processos de transformació. En aquest sentit, trobem que aquestes perspectives es plantegen la possibilitat de transformació social a petita escala.

3) La **intervenció situada**. Sorgeix com a crítica a les propostes anteriors, especialment perquè els problemes socials s'hi defineixen a partir del coneixement de l'expert.

En una perspectiva situada, la definició del que és digne de transformació es dona en les "articulacions" (aliances, negociacions, posicions contràries, etc.) de diferents agents socials (equips d'intervenció, persones afectades, associacions amb interessos en joc, institucions, etc.). La proposta qüestiona la definició de condicions problemàtiques, i proposa que es tracta d'un assumpte polític –ja que es configura en un entramat o xarxa de relacions socials en un context donat– en què els agents socials ja no són "qui intervé" i "qui és intervingut", sinó que d'alguna manera són tots els que se senten implicats com a interventors i intervinguts a la vegada.

En aquesta perspectiva pren rellevància la noció de "posició de subjecte". Així, per exemple, la meua posició de subjecte pot ser intervenir en una situació concreta utilitzant, principalment, els meus recursos com a professional de la psicologia, però, en una altra situació del mateix cas, puc utilitzar, principalment, els meus recursos com a dona i mare experimentada. Cada agent es responsabilitza d'aquest coneixement parcial i mitjançant "l'articulació" es buscarà més que descobrir la realitat, o la conscientització, la fixació d'acords momentanis i aliances concretes.

4.3. La posada en pràctica de la reflexivitat: justificació i implicacions

4.3.1. Justificació

El psicòleg o interventor surt transformat després de cada intervenció. Aquesta transformació s'expressa en termes d'increment d'experiència, més perícia o millora del seu "saber fer". Es passa per alt una modificació més profunda: la

Intervenció participativa

Per a analitzar més a fons aquesta perspectiva, cal conèixer desenvolupaments com ara l'educació popular, la teologia de l'alliberament, la investigació de l'acció participativa i la psicologia comunitària.

"Conscientització"

Les persones s'adonen de les relacions d'opressió d'una situació.

Apoderament

Quan les persones que usualment estan al marge de les decisions polítiques i econòmiques de la societat aconsegueixen, a partir de les intervencions que es fan, més grau de control i poder sobre les seves vides i el medi ambient que les envolta.

realitat modificada per la intervenció modifica, a la vegada, la relació que hi ha entre la realitat social i l'interventor. Aquest últim treballa sobre una realitat *reactiva* que, en ser modificada, també el modifica.

Tant el teòric com el pràctic són sempre jutges i parts en el marc d'una activitat que està carregada de valors. És necessari, per tant, que explicitin aquests valors, que optin per les formes socials que considerin més satisfactòries i que siguin conscients de quines direccions imprimeixen a les seves produccions teòriques o pràctiques. L'explicitació dels sistemes de valors permet de confrontar-los, sotmetre'ls a crítica i valorar-los d'una manera "objectiva". Hi ha sistemes de valors que són racionalment millors que d'altres.

D'aquesta manera, la posada en pràctica de la reflexivitat ve donada fonamentalment per dos motius:

1) La reflexivitat també permet un qüestionament de la veritat instal·lada pel coneixement del científic, veritat poques vegades posada en dubte i que s'estén a l'imaginari col·lectiu com si fos la realitat única i la veritat absoluta.

2) La reflexivitat és el mecanisme que permet l'aprenentatge i aprehensió de situacions que només mitjançant l'experiència, la pràctica, permeten d'assolir competències als interventors o aprenents.

4.3.2. Implicacions de la pràctica reflexiva

1) Representa aconseguir l'"objectivació" del coneixement que es produeix mitjançant procediments que permetin de connectar amb l'auditori o lectors amb l'experiència particular de qui investiga o intervé: quines són les claus utilitzades per a interpretar, quins són els trajectes rebutjats, què sent envers aquella situació, etc.

2) Representa assenyalar, qüestionar la pròpia pràctica de producció de coneixement científic o pràctica professional mitjançant el descobriment dels discursos dominants que fem servir. Es tracta d'un compromís que tenim, no com a exercici de metasaber (saber sobre el que sabem) o un saber contemplatiu, sinó com un saber que s'intenta de projectar pragmàticament sobre l'acció, les experiències concretes, i mostrar els seus efectes sobre les identitats i els valors socials.

3) També representa reconèixer i incorporar a la producció de coneixement científic tot un conjunt de components intersubjectius: emocions, intencionalitat, expectatives, autoritat, seqüencialitat, trajectòria de l'experiència, selecció i presa de decisions, proximitat, prejudicis, regles, etc., elements determinants en el coneixement científic.

4) Permet l'emergència de noves i múltiples subjectivitats que constitueixen maneres capaces de subvertir les identitats i categories establertes pels discursos socials dominants.

Reflexionant sobre les meves primeres experiències amb usuaris d'heroïna...

“Quan vaig intentar de sortir al carrer a conèixer usuaris d'heroïna, els terapeutes del CAS (Centre d'Atenció i Seguiment de drogodependents) em van advertir que aquesta gent que voltava pel carrer podia ser perillosa. El primer contacte que vaig tenir amb usuaris va ser amb Míguel i Manel, que actuaven com a protectors meus: m'acompanyaven, m'explicaven la vida al carrer, em presentaven gent usuària i no usuària, m'esperaven per a parlar, etc. Vam acabar essent veritables amics”.

Traduït i adaptat del Diari de camp original, 52. P. Albertín, 1999. *Consumir heroïna: relaciones significados y vida cotidiana*.

4.4. Reflexivitat i intervenció psicosocial

Cal tenir en compte quatre condicions bàsiques per a fer una pràctica reflexiva:

- 1) Les **descripcions detallades** de com es construeixen les situacions d'interacció entre els actors i les relacions establertes amb el context en què es donen (estudis de laboratori i etnometodologia).
- 2) L'**anàlisi de les formacions discursives** implicades en els relats i experiències vívides (perspectiva discursiva).
- 3) La **visibilitat del “jo” de qui investiga o intervé**, un “jo” basat en la relació que estableix amb els altres (epistemologies feministes).
- 4) El propòsit de **qüestionar els fenòmens produïts i les pròpies accions**, i també d'**obrir possibilitats de canvi** (teoria psicosocial crítica i epistemologia feminista).

A continuació expliquem amb més detall els punts anteriors:

1) Les *orientacions microsociolòquiques: estudis de laboratori i etnometodologia*, basen la reflexivitat sobre el **context de l'acció** (sota contingències i circumstàncies ambientals concretes) i busquen la **indexicabilitat** de les afirmacions obtingudes arran de l'experiència. Mostren la seva gènesi arran de visions i interessos particulars de les institucions i dels investigadors interventors, de moments, de rutines i hàbits instaurats i localitzats en el context en què emergeix l'acció: **context de descobriment**.

És a partir d'aquestes produccions que s'aconsegueix que prenguin vida pròpia i independent d'aquest context de descobriment, i apareixen posteriorment davant els subjectes com a realitats generalitzables que transcendeixen el context “micro”.

La indexicabilitat...

... apunta a un doble significat de tota expressió: transituacional i específic de cada situació, que ajuda a entendre'n la integritat.

Vegeu l'exemple del subapartat “Objectivitat i veritat del coneixement científic”.

Així, doncs, aquestes perspectives fixen l'atenció en les seqüències de conducta observables localment, en què s'estableixen els detalls de treball diari i d'interaccions.

2) *Les perspectives discursives* es lliguen a l'anàlisi etnometodològica (explicada en el punt anterior) i l'anàlisi discursiva. Potter (1998) diu que la tasca consisteix a construir una descripció com si fos un fet, "descripció factual", i a veure com és tractada aquesta descripció en el transcurs de la seva acció pels participants. Per a això, cal atendre la descripció en què s'articulen els mecanismes i mètodes que permeten de produir-la, tenir accés a les orientacions utilitzades pels participants, a les relacions antagòniques que es produeixen entre les **diferents versions sostingudes en els diàlegs**, o el que seria equivalent, descobrir les diferents posicions mantingudes pels actants. A partir d'aquí, podem dir que la descripció s'ha "**soscavat**".

Gilbert i Mulkey ens aproximen molt bé a aquesta forma de desvelar els discursos quan afirmen en el seu llibre *La caja de Pandora*:

"La majoria d'anàlisis sociològiques estan dominades per la veu autoritària del sociòleg. Els participants són mostrats parlant mitjançant els textos de l'autor només quan ells apareixen en la història. La majoria d'informes d'investigació sociològica són unívocals. Creiem que en aquesta forma de presentació està poc representat el discurs dels participants. No és només perquè diferents actors expliquen històries diferents, sinó també perquè cadascun dels actors té diferents veus. En aquest llibre obrirem la caps de Pandora per tal de trobar moltes d'aquestes veus i donar-los l'oportunitat de ser oïdes."

Traduït i adaptat de l'original: Gilbert i Mulkey (1984). *Opening Pandora's box*. Cambridge: Cambridge University Press, 2.

Exemple de l'anàlisi dels discursos en una pràctica reflexiva (Albertín, 2000)

L'exploració dels diaris de camp i les entrevistes amb usuaris d'heroïna en un barri de Barcelona ens van proporcionar cinc grans formacions discursives. Cadascuna definia de manera particular la figura d'usuari, la substància i el context en què passaven els fets. Aquestes eren:

Cultura de consum, per exemple, definint l'usuari com un compulsiu.

Terapeuticasanitària, per exemple, definint l'usuari com un malalt.

Farmacosensorial, per exemple, definint la substància com a capacitat màgica.

Legal-repressiva, per exemple, definint el context com un espai inestable, imprevisible, marginal, etc.

Grup-comunitària, per exemple, definint la substància com un motor d'intercanvi i comunicació dins de moltes famílies d'aquella comunitat.

En les interaccions que la investigadora va establir amb els diferents actors del context de consum (usuaris d'heroïna, familiars, amics, veïns, membres d'associacions, etc.), es van activar les diverses formes de les formacions discursives esmentades anteriorment, però, el que és més important, es van produir variacions en la manera de presentar-se, de manera que cada variació responia a una **funció que es volia fer complir al llenguatge**. És a dir, utilitzaven el llenguatge amb una funcionalitat.

Per exemple, quan els usuaris d'heroïna utilitzaven una *formació discursiva farmacosensorial* (efectes farmacològics, màgia de la substància, etc.), volien accentuar i fer-me arribar la seva *necessitat de substància* (funció del llenguatge):

"La dependència està en la substància, no en l'agulla, com diu la gent, jo la veig en la substància, que **realment m'evadeix de la meva pròpia realitat**, no?, coses que no vull veure de mi, doncs l'heroïna m'ajuda a evadir-me'n, almenys durant unes hores, **a no pensar**, és una mica això" (entrevista a Juanjo, pàg. 8).

Lectura recomanada

Potter, J. (1998). *La representación de la realidad. Discurso, retórica y construcción social*. Barcelona: Paidós.

Soscavat

Fa referència a una doble propietat d'explicar una història i, al mateix temps, qüestionar la base del que s'explica.

3) Les perspectives d'*epistemologies feministes* ressalten la necessitat de destacar el “jo” de l'investigador interventor. Diuen que en introduir el “jo” en el relat o situació, en primera persona, fem el següent:

a) Forcem a problematitzar les nostres dades (en el sentit que sembla una experiència subjectiva en què la nostra manera de fer, sentir i pensar condicionarà els resultats).

b) Reconceptualitzem aquest “jo” (de manera que emergeixen diferents subjectivitats). En crear un marc de comprensió del “jo”, l'investigador interventor pot establir una conversa entre el que “arriba a ser” i el que la situació “li revela”, i això és una base per als processos de canvi (especialment canvis en els interactuants: investigador interventor, informants, lectors, etc.).

Epistemologies feministes

Aquestes perspectives recuperen **processos “no racionals”** com a fonamentals en la pràctica reflexiva: emocions, intencions, expectatives, proximitats, eleccions, desitjos, prejudicis, etc. dels actors.

Reflectir les emocions

“Llavors n’hi ha un que s’aixeca i diu que li ha agradat molt la Dra. Sagra i que li fa molta pena que se’n vagi, i per això cantarà una cançó. I es posa dret amb la mà a l’estil Molina i canta una cançó trista, ell sol dret i amb els ulls tancats. (CO: La imatge m’impacta molt). En Jesús m’explica que aquest home (CO: Té cara de persona eternament deprimida i trista i de demanar perdó per respirar, aparenta uns trenta-cinc anys) havia promès “por la memoria de su padre” que no cantaria mai més i per tant que cantí és perquè “ho valora molt”.

Sánchez-Candamio, M. *et al.* (2000). Extracte diari de camp. El primer dia en el psiquiàtric. *El procés de socialització del personal mèdic intern resident*. Barcelona: Institut d’Estudis de la Salut (Generalitat de Catalunya).

Aquestes epistemologies feministes destaquen la “**pràctica de la posició**”, la posició no és una identitat, sinó cadascun dels llocs des dels quals actuen (o enuncia) una persona o persones (una persona pot ocupar diverses posicions o llocs d’enunciació en diferents moments). Aquests llocs reproduïxen formacions discursives o ideològiques, per la qual cosa van lligats a determinades identitats, categories socials, rols, regles, etc.

La “posició” es constitueix en la font del coneixement, un tipus de coneixement que, per tant, és parcial i situat (no universal i general). Com diu Haraway (1991), només parlant des d’un determinat lloc, i no des d’un coneixement transcendent i suprem, és possible l’objectivitat i la possibilitat de ser qüestionat i de qüestionar-se, és a dir, de tenir una pràctica reflexiva.

Per exemple, les posicions assolides per la investigadora en el treball de camp amb usuaris d’heroïna...

“Actuar com a investigadora (posició en què s’actua sobre la base d’unes regles, protocols, metodologia, etc.) va ser el que més sentit i autoritat em proporcionava per ser-hi [al carer amb els usuaris]. Malgrat això, tal com progressava la trajectòria de l’estudi, i mitjançant les diferents situacions de convivència, perdia pes la meua posició d’investigadora per a guanyar pes la d’assistenta o amiga. Llavors, també les posicions com a dona jove hem permetien una relació més fàcil i estreta amb les dones usuàries (amb les quals em va costar l’aproximació).”

P. Albertín, 2000, pp. 284-287.

Lectura complementària

Haraway, D. (1991). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra.

4) Les *perspectives psicosocials crítiques*, entre les quals socioconstruccionisme i epistemologies feministes. Destaquen la necessitat d’una pràctica reflexiva com

a exercici ètic i polític. Ètic en el sentit de mostrar els recursos que ha fet servir l'investigador interventor per a arribar a un coneixement específic i, alhora, complir els requisits de rigor i honestat de la informació que presenta. Polític per la responsabilitat que comporta l'ús d'aquest coneixement i les possibilitats de canvi a les quals ens condueix: canvis personals i canvis socials.

El coneixement reflexiu permet de plantejar-se la possibilitat de transformacions de contextos socials però, sobretot, procura canvis sobre els actors implicats: els que investiguen o intervien, els que són investigats o intervinguts, i el públic que té accés a aquests coneixements. Precisament això passa perquè en les múltiples interaccions mantingudes hi ha un joc de "posar-se en el lloc de l'altre", d'intercanvi de parers, d'afinitats establertes, capaces de modificar les subjectivitats dels que interactuen.

Així, doncs, quan es compleixen aquestes quatre condicions podem assegurar que es dona una pràctica reflexiva, encara que es pot donar en diferents graus.

Els estudis literaris i artístics i l'antropologia postmoderna han proporcionat formes d'expressió d'aquesta reflexivitat mitjançant la introducció de polifonia i diàlegs en els textos (i no un monòleg de l'autor), el *collage* (fragments per a trencar la idea de text monològic), la ironia (per a introduir paradoxes, contradiccions), l'al·legoria (presentació d'idees mitjançant històries), la metàfora, l'evocació (record o exaltació del que és ocult), les comparacions o similituds, diferents formats d'imatge, so, etc. Es tractaria d'utilitzar les formes literàries i la retòrica per a l'expressió del coneixement científic.

Malgrat això, hem de tenir present que la posada en pràctica de diferents formes textuais (presència de diferents veus, metàfores, etc.) no és considerada per si sola una forma de reflexivitat. La formalització de l'escriptura és una manera d'arribar a diferents audiències i no tant un distintiu de reflexivitat. La reflexivitat equivaldria més a descobrir les agendes polítiques i ideològiques de la nostra escriptura.

4.5. Efectes derivats de la pròpia pràctica reflexiva

La pràctica reflexiva és conscient del perill d'instituir-se com el recurs que vetlla per la funció crítica i objectivable del coneixement científic, per la qual cosa ha de conviure amb l'incansable treball de posar-se a revisió a si mateixa. Això ens porta a una lectura infinita, proliferativa de versions sobre versions de les realitats socials construïdes.

A més, hi ha la paradoxa de la investigació o intervenció que hem assenyalat en punts anteriors: quan intervenim amb l'objecte, i hi produïm una alteració, cal investigar la intervenció o intervenció amb l'objecte, que a la vegada també alterem, per la qual cosa haurem d'investigar la investigació de la intervenció amb l'objecte, i així imparablement.

Alguns autors crítics ens alerten que hem de tenir cura de no despolititzar la connexió entre psicologia i pràctica reflexiva, ja que la psicologia necessita ser desconstruïda i aclarir els seus conflictes interns mitjançant l'anàlisi d'aquests discursos que la componen. De totes maneres, en fer-ho no dissolem els discursos dominants. La reflexivitat és l'única manera d'introduir l'ètica en la investigació, però no és la panacea quant al canvi de les condicions de vida dels informants.

Per a què ens serveix fer reflexivitat si cada vegada creem un altre discurs que ens torna a obligar a qüestionar-lo? És un exercici intel·lectual sofisticat del coneixement científic per a consolidar encara més l'estatus de coneixement vàlid sobre altres formes de coneixement?

Creiem que la dimensió que comporta la reflexivitat basada en els possibles canvis conscients dels subjectes que l'apliquen és un tret prou important per a reconsiderar-la en qualsevol entorn, en qualsevol treball.

Resum

En el mòdul hem fet una revisió completa al voltant de les **qüestions metodològiques** del coneixement psicològic fruit de les **tensions epistemològiques** sorgides entre diferents perspectives o maneres de veure el món. Hem introduït la polèmica entre **metodologia quantitativa i metodologia qualitativa**, hem destacat els principals punts de dissensió i hem presentat una síntesi dels mètodes utilitzats per totes dues.

També hem intentat de descriure les característiques del **coneixement psicològic**. Qüestions com **objectivitat, veritat, empirisme, definició d'objecte i món, realitat psicològica**, etc. sota enfocaments construccionistes socials i crítics, queden definits amb un altre estatus diferent del que ara estàvem acostumats a assolir sota el paraigua positivista. Ens plantejem que, des del nostre coneixement psicològic, tenim la possibilitat d'explorar i replantejar-nos el nostre coneixement psicològic o el que denominariem fer **pràctica reflexiva**.

Dediquem un espai per a parlar dels recursos fonamentals per a exercir aquesta pràctica reflexiva. Es tracta del mateix subjecte o de les persones implicades en l'acció, en les situacions psicològiques i socials, de manera que els subjectes posseïm aquesta **capacitat autoreflexiva** que, en la mesura que ens constitueix com a subjectes o persones, ens permet d'exercir certs **graus d'autoconsciència (o gir sobre nosaltres mateixos)** sobre els nostres actes i maneres de ser i relacionar-nos.

Finalment, hem tractat de les **implicacions i aplicacions** de tot això quan ens situem **com a interventors i professionals** del camp psicològic i social, és a dir, què comporta el fet d'aplicar una pràctica reflexiva i com ho podem fer. Prèviament hem assenyalat alguns **models de la investigació i la intervenció psicològica i social** com a marc teoricometodològic del qual parteix el psicòleg.

Activitats

1. Partiu del cas exemple següent:

Imagineu que tenim una sòlida formació teòrica de caràcter biològic i farmacològic i hem de fer un estudi sobre el tractament d'una malaltia en què, a més, estem convençuts dels efectes benèfics en l'àmbit biofisiològic de l'aplicació d'un fàrmac determinat. Si apliquem un qüestionari (tècnica) en què els resultats objectivables són disminució dels vòmits, possibilitat de portar una regulació normalitzada de les funcions vitals, evitar crisis doloroses, etc., els quals beneficien el pacient i, a més, aquests efectes es produeixen en un gran nombre de pacients, afirmarem que ens trobem en les hipòtesis certes sobre aquest tractament.

Però ara imagineu que la nostra perspectiva teòrica és de caràcter psicològic i social i intentem d'utilitzar un altre mètode diferent de l'anterior (l'anterior és l'epidemiològic) i què és més comprensiu, basat en tècniques d'entrevistes i converses en profunditat amb alguns d'aquests pacients. Com a resultat del tractament amb aquest fàrmac obtenim altres tipus de respostes de caràcter més subjectiu: els pacients senten estigmatització social en haver de prendre el fàrmac i insatisfacció per la dependència que els produeix (física, psíquica i social), i tampoc no aconsegueixen una qualitat de vida similar a la que tenien abans de la malaltia, etc., de manera que tot això fa que desvalorin l'ús del fàrmac.

1.1. Què té a veure el **mètode** que fem servir en les ciències psicològiques i socials amb la teoria o els **supòsits teòrics** que utilitzem?

1.2. Podem afirmar que totes dues perspectives i metodologies són **vàlides** per a buscar respostes a una situació?

1.3. Què ha produït el **canvi de mètode**?

1.4. Aquests **mètodes sense teoria** conduirien als resultats?

2. Penseu que sou dos psicòlegs que han d'intervenir en una situació de convivència conflictiva dins d'una escola. Es tracta que entre la població d'acollida i la novvinguda immigrant es creen situacions de tensió contínuament.

a) Un de vosaltres parteix d'un diagnòstic en què la detecció i definició del problema és la següent:

La població d'acollida: pares d'una escola i professorat, no accepten la convivència d'altres cultures i religions en el centre (per exemple, que una nena marroquina porti xador a les classes). "Portar xador és un signe clar de religió musulmana, d'acceptació d'un costum discriminatori per a les dones, de provocació respecte a una altra cultura que creu haver superat certes formes culturals i religioses", afirmen.

"Les famílies i professors són intolerants amb aquestes qüestions, com a psicòlegs hauríem de facilitar el treball contra la intolerància de les famílies d'acollida".

b) L'altre psicòleg fa una detecció i definició del problema diferent:

"Aquests immigrants no hi posen de la seva banda per a adaptar-se a les normes del centre, volen imposar els seus principis, no respecten ni valoren els esforços de la població d'acollida. Hi hauríem de treballar per a facilitar la capacitat d'adaptació dels novvinguts".

2.1. **Per què són diferents** les definicions del "problema"?

2.2. Quins **efectes** preveieu partint d'aquestes dues definicions diferents del "problema"?

Exercicis d'autoavaluació

D'elecció múltiple

1. En la **investigació qualitativa**:

- a) L'investigador adopta una posició "externalista".
- b) Es planteja integrar col·lectius amb necessitats, més que transformar la lògica social.
- c) L'investigador avalua l'efectivitat i rellevància del programa.
- d) Es reconeix la influència històrica en els objectes de la investigació.

2. Des del punt de vista del construccionisme social, les **actituds** són:

- a) Estructures i disposicions internes de les persones.
- b) Significats particulars construïts individualment.
- c) Diàlegs, arguments d'una controvèrsia pública.
- d) Comportaments que indiquen les opinions de les persones.

3. L'**horitzó interpretatiu** definit per Gadamer és:

- a) Arribar a comprendre mitjançant la interacció social.
- b) Comprensió guiada per les tradicions.
- c) Límits a la nostra comprensió.
- d) Diferents maneres d'interpretar que tenim les persones.

4. Com es defineix "**intersubjectivitat**"?

- a) Fusió de dues subjectivitats per a poder comprendre.

- b) Espai en què les persones estableixen significats comuns.
- c) Dissolució de subjectivitats per a poder-se comprendre.
- d) Diferència entre dues subjectivitats per a negociar significats.

5. La **paradoxa del pensament i l'acció psicosocial** consisteix en el fet que:

- a) En el procés de coneixement dels objectes psicològics i socials ja els alterem.
- b) Els objectes psicològics i socials són de diferent naturalesa que els objectes naturals.
- c) No podem utilitzar el mateix tipus de raonament quan intentem de conèixer objectes psicosocials i objectes naturals.
- d) El procés de coneixement de l'objecte psicosocial no té a veure amb la seva naturalesa.

Qüestions breus

Respongueu breument les preguntes següents (unes cinc línies):

1. Què enteneu per "**concepció pragmàtica del coneixement**"?
2. Què vol dir "**capacitat agèntica** de les persones"?
3. Definiu "**context d'interacció**".

Desenvolupament del tema

Condicions per a exercir una pràctica reflexiva sobre el coneixement que construïm.

Solucionari

D'elecció múltiple

1. **d)** En la investigació qualitativa es reconeix la influència històrica en els objectes de la investigació. La definició dels objectes d'investigació no pot ser aliena a la història que els ha constituït i que els defineix.

2. **c)** Des del punt de vista del construccionisme social, concretament Billing ens diu que les **actituds** són diàlegs, arguments d'una controvèrsia pública que es donen en les relacions socials que mantenim amb els altres. Nosaltres les fem "nostres" a partir d'utilitzar uns arguments o uns altres dels que tenim disponibles en l'entorn social.

3. **c)** L'**horitzó interpretatiu** definit per Gadamer són límits a la nostra comprensió, de manera que nosaltres no podem transcendir els nostres prejudicis heretats per la cultura, l'educació, en el moment de la història en què estem inserits, no ens en podem distanciar. Només –diu Gadamer– quan una pregunta o un problema altera el flux quotidià de tradicionalitat podem superar la tradició i assolir "consciència històrica".

4. **b)** La **intersubjectivitat** és l'espai en què les persones estableixen significats comuns i compartits. No comporta fusió ni dissolució de subjectivitats, ja que llavors no hi hauria diferenciació i negociació de significats, ja només podríem parlar d'una subjectivitat única i dominant.

5. **a)** La **paradoxa del pensament i l'acció psicosocial** consisteix en el fet que en el procés de coneixement dels objectes psicològics i socials ja els alterem. Quan pensem sobre nosaltres o sobre fenòmens psicològics i socials, produïm uns efectes sobre nosaltres o aquests fenòmens, és a dir, els constituïm d'una manera determinada i no d'una altra, i això repercuteix en la manera que posteriorment tenim de relacionar-nos-hi.

Qüestions breus

1. "**Concepció pragmàtica del coneixement**" significa que el coneixement no és representació de la realitat, sinó construcció, i els criteris que fem servir per a avaluar-lo són fonamentalment el valor d'ús que en fem i els efectes produïts sobre la vida.

2. Que les persones tinguin "**capacitat agèntica**" vol dir que tenen la capacitat d'autodirigir el seu comportament sobre la base de raons o valors, i no de causes universals determinades. Són capaços de construir procediments propis i experiències subjectives que donen sentit a les situacions socials en què ens impliquem.

3. El "**context d'interacció**" són les condicions de l'entorn en què desenvolupen les accions les persones involucrades en una relació i en què es marquen significats i identitats. A la vegada, les condicions creades pels actors constitueixen el context.

Desenvolupament del tema

Les condicions per a exercir una pràctica reflexiva sobre el coneixement que construïm són fonamentalment quatre:

1) Les **descripcions detallades** de com es construeixen les situacions d'interacció entre els actors i les relacions establertes amb el context en què es donen (estudis de laboratori i etnometodologia).

2) L'**anàlisi de les formacions discursives** implicades en els relats i les experiències vívides (perspectiva discursiva).

3) La **visibilitat del "jo" de qui investiga o intervé**, un "jo" basat en la relació que estableix amb els altres (epistemologies feministes)

4) El propòsit de qüestionar els fenòmens produïts i les pròpies accions, i també d'**obrir possibilitats de canvi** (teoria psicosocial crítica i epistemologia feminista).

Glossari

aprehensió *f* Assoliment d'un coneixement del significat sobre un objecte psicosocial a partir de l'experiència i d'una interpretació mitjançada per la subjectivitat de qui s'acosta. No és representació.

comprensió *f* Capacitat de reciprocitat i mutualitat que tenim els éssers humans en les nostres interaccions. Comporta captar la perspectiva i l'explicació dels altres implicats en

Vegeu el subapartat "Reflexivitat i intervenció psicosocial" d'aquest mòdul.

l'acció, les particularitats locals de fets concrets en relació amb un marc més ampli en què estan inserits.

coneixement empíric *m* Coneixement que prové de l'experiència. És altament valorat pels enfocaments positivistes.

context *m* Condicions relacionals i ambientals en què es produeixen les accions humanes. El context té una dimensió cultural, històrica, política que es pot sostreure a l'hora d'analitzar-lo.

context de descobriment *m* Context en què emergeixen o es generen les accions que conduiran posteriorment a un producte final.

contingent *m* Produccions pròpies, emergides en un context particular.

desconstruir *v tr* Qüestionar o minar la interpretació convencional que es dóna a un text o a un discurs social. Consisteix, doncs, a descobrir significats alternatius o ocults en aquell discurs o text mitjançant l'anàlisi de les fissures, inconsistències, contradiccions.

formació discursiva *f* Conjunt d'enunciats que descriuen objectes, temes, pràctiques amb una regularitat (un ordre, unes correlacions, unes posicions en funcionament, unes transformacions), en relació amb un sistema socialment i històricament determinat.

hermenèutica *f* Perspectiva que defensa el caràcter ideogràfic de les societats, la interpretació de les cultures i la importància dels significats compartits i històricament construïts.

intersubjectiu *adj* Espai en què les persones estableixen el món comú de significats compartits per a poder interactuar i comunicar-se, en què ajusten constantment les seves subjectivitats recíproques.

posició *f* Cadascun dels llocs des dels quals actua (o enuncia) una persona o persones (una persona pot ocupar diferents posicions o llocs d'enunciació en diversos moments). Aquests llocs reproduïxen formacions discursives o formacions ideològiques, per la qual cosa van lligats a determinades identitats, categories socials, rols, regles, etc.

reflexivitat *f* Capacitat de les persones de "girar-se cap a si mateixes" en cada moment o esdeveniment de les pràctiques quotidianes, incloent-hi la pràctica científica. En la pràctica científica és produeix a tall de bucle recursiu al qual s'incorporen "claus" al voltant de l'objecte d'estudi destinades, principalment, a connectar el lector o espectador amb el tipus d'experiència particular de l'investigador.

soscavar *v tr* Debilitar uns arguments, qüestionar-los.

Bibliografia

Berger, P., i Luckmann, T. (1966). *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorrortu, 1972.

Coulon, A. (1988). *La Etnometodología*. Madrid: Cátedra.

Domènech, M., Íñiguez, L., Pallí, C., i Tirado, F. (2000). La contribución de la psicología social al estudio de la ciencia. *Anuario de Psicología*, 31(3), 77-94.

Foucault, M. (1969). *La arqueología del saber*. Madrid: Siglo XXI, 1988.

Hammersley, M., i Atkinson, P. (1994). *Etnografía. Métodos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.

Ibáñez, T. (1989). La psicología social como dispositivo desconstruccionista. A Ibáñez, T. (coord.). *El conocimiento de la realidad social* (109-133). Barcelona: Sendai.

Ibáñez T. (1994). *Psicología social construccionista*. Mèxic: Universidad de Guadalajara.

Ibáñez, T., i Íñiguez, L. (1996). Aspectos metodológicos de la Psicología Social Aplicada. A Alvaro, J. L., Garrido, A. i Torregrosa, J. R. (coord.). *Psicología Social Aplicada*. Madrid: McGraw-Hill.

Íñiguez, L., i Antaki, C. (1994). El análisis del discurso en psicología social. *Boletín de Psicología*, 44, 57-75.

Krueger, R. A. (1991). *El grupo de discusión*. Madrid: Pirámide.

Latour, B., i Woolgar, S. (1979). *La vida en el laboratorio. La construcción de los hechos científicos*. Madrid: Alianza Universidad, 1995.

Montenegro, M. (2001). *Conocimientos, Agentes y Articulaciones: Una mirada situada a la Intervención Social*. Tesis Doctoral: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Psicologia de la Salut i Psicologia de la Salut i Psicologia Social.

Moreno, A. (1995). *Historia de vida de Felicia Valera*. Caracas: CIP.

Potter, J. (1998). *La representación de la realidad. Discurso, retórica y construcción social*. Barcelona: Paidós.

Pujadas, J. J. (1996). *El método biográfico: El uso de las historias de vida en Ciencias sociales*. Cuadernos metodológicos. CIS.

Ruiz, J. I., i Ispizua, M. A. (1989). *La decodificación de la vida cotidiana*. Bilbao: U. de Deusto.

Schön, D. A. (1992). *La formación de profesionales reflexivos*. Barcelona: Paidós.

Taylor, S. J., i Bogdan, R. (1992). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.

Velasco, H., i Díaz de Rada, A. (1997). *La lógica de la investigación etnográfica*. Madrid: Trotta.

Villasante, T. (coord.) (1994). *Las ciudades hablan: identidades y movimientos sociales en seis metrópolis latinoamericanas*. Caracas: Nueva sociedad.

Woolgar, S. (1988a). Reflexivity is the Ethnographer of the Text. A Woolgar, S. (ed.). *Knowledge and Reflexivity. New Frontiers in the Sociology of Knowledge* (14-35). Londres, Newbury Park, Beverly Hills, Nova Delhi: Sage.

Bibliografia complementària

Albertín, P. (2000). Estudio de un grupo de usuari@s de heroína. Conocimiento psicosocial y práctica reflexiva. Tesis doctoral: Universitat de Girona. Departament de Psicologia. Facultat de Ciències de l'Educació.

Alvira, F., Avia, M. C., Calvo, R., i Morales, J. F. (ed.) (1979). *Los dos métodos de las ciencias sociales*. Madrid: CIS.

Billing, M. (1987). *Arguing and Thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Blumer, J. (1991). *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*. Madrid: Alianza.

Gadamer, H. G. (1991). *Verdad y método. Fundamentos de una hermenéutica filosófica*. Salamanca: Sígueme.

Haraway, D. (1991). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra.

Iranzo, J. M., Blanco, J. R., Gonzalez, T., Torres, C., i Cotillo, A. (coord.) (1995). *Sociología de la Ciencia y la Tecnología*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Latour, B., i Woolgar, S. (1979). *La vida en el laboratorio. La construcción de los hechos científicos*. Madrid: Alianza Universidad, 1995.

Schutz, A. (1962). *El problema de la realidad social*. Buenos Aires: Amorrortu, 1974.

Shotter, J. (1983). Duality of Structure and intencionality in an ecological psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 13, 1, 19-43.

Silverman, D. (1993). *Interpreting Qualitative Data*. Londres: Sage.

